

M. TULLII CICERONIS

LIBRORUM DE RE PUBLICA SEX QUAE
SUPERSUNT.

RECOGNOVIT

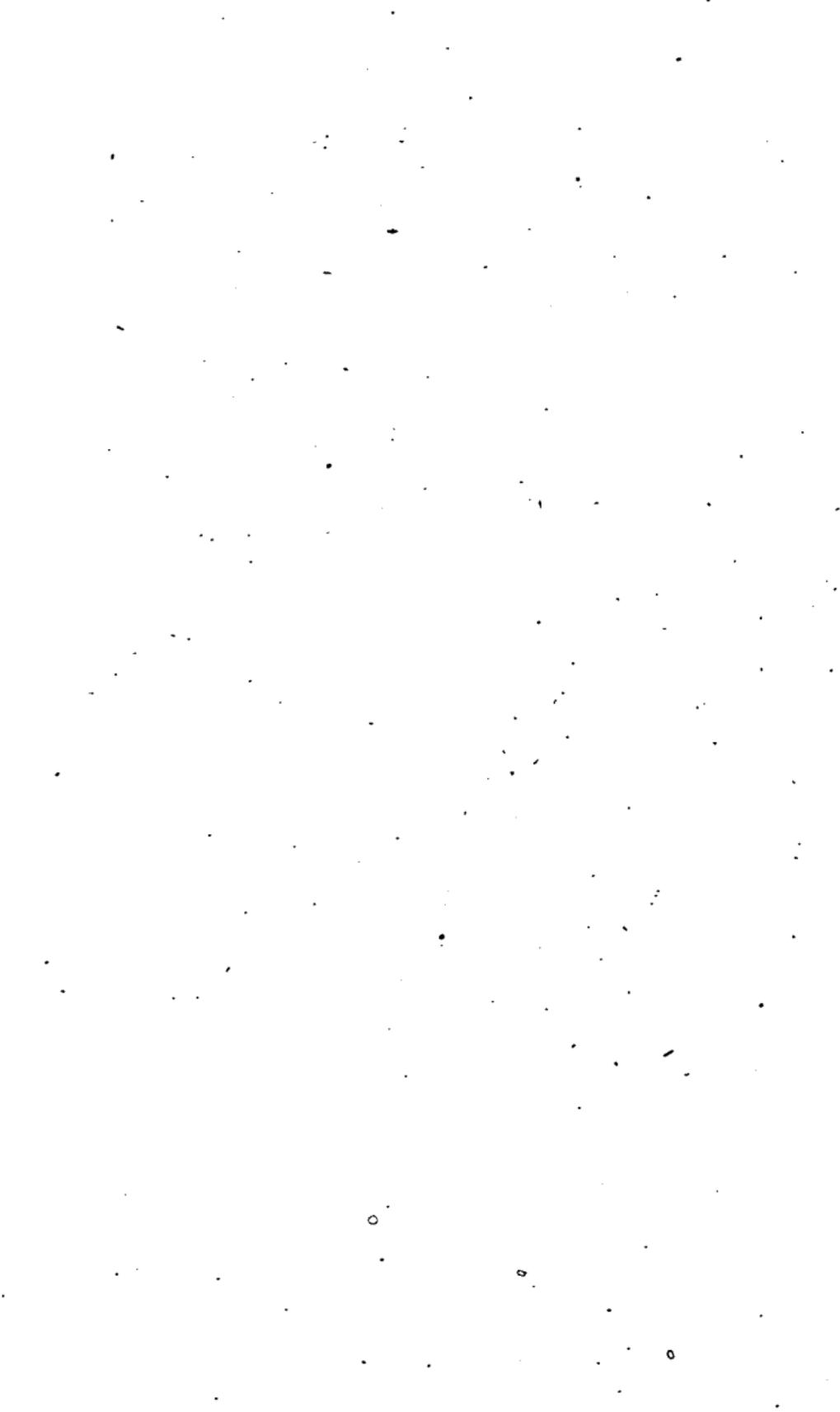
REINHOLDUS KLOTZ

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLVII.

M. TULLII CICERONIS
DE RE PUBLICA
LIBRORUM SEX QUAE MANSERUNT.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Quum M. Tullii libri 'de re publica', in quibus scribendis inde ab anno p. u. c. 700. occupatus fuerat, edididerat autem fere anno p. u. c. 703., diu desiderati essent et, sicubi spes eorum recuperandorum subnata esset, semper rursus evanisset, tandem Angelus Maius has, quas nunc habemus, eorum librorum reliquias in codice Vaticano palimpsesto invenit et coniunctas cum caeteris fragmentis edidit anno huius saeculi XXII. Quae ad primum librum pertinent, de his fere haec dicenda sunt.

Cicero Platonis et Aristotelis exemplo de re publica instituit scribere, ut, si qua posset labantem iam Romanorum rem publicam consilio sustentare, nihil omisisse videretur. Ut vero sine ulla invidia disputaret, disputationem non a se aut suo tempore, sed ab Africano minore Tuditano Aquilio coss. (625. p. u. c.) habitam finxit. Ad hunc paullo ante quam exstinctus est feriis Latinis convernerant aliquot familiares, Q. Aelius Tubero, Paulli ex Aemilia nepos, sorore Africani, L: Furius Philus, P. Rutilius Rufus, Sp. Mummius, Achaici frater, C. Fannius, Laelii gener, Q. Mucius Scaevola, C. Laelius Sapiens, M'. Manilius. Quorum caeteri quum de rebus caestibus sermocinarentur, Laelius magis ad se pertinere ostendit sermonem de re publica: quem ut instituat Africanus suamque de ea re sententiam exponat, caeteris adsentientibus ille impetrat. Hic igitur cap. 24. tandem exordiens primo definit notionem rei publicae, quam dicit esse rem populi, populum autem coetum multitudinis consensu iuris et utilitatis communione sociatum, cap. 25. Deinde omnem rem publicam, sive a rege sive ab optimatibus sive ab ipso populo administretur, consilio regendam esse censem. Tum interrogatus a Laelio quam de tribus istis administranda illius formis optimam iudicet nullam earum sibi satis facere respondet, sed quartam

quamdam temperatam et compositam ex omnibus, cap. 29. Instante autem Laelio, ut quam de tribus illis administrationis rationibus maxime probet aperte profiteatur, regiam reliquis duabus anteponit quum caeterorum plurimorum tum ipsius populi Romani atque re et domesticae et bellicae usu unice commendatam: quamquam consilium in optimatum, in populi imperio libertatem collaudat. Denique redit ad eam, quam iam supra professus est, sententiam, genui rei publicae regendae optimum illud sibi videri, quod mixtum sit tribus illis generibus. Quod quoniam Romanae rei publicae exempli illustrare propositum habet, antea quantum haec caeteris praestet sibi ostendendum esse dicit. Hunc autem Africani eiusque familiarium sermonem Cicero sibi et amico cuidam, cui opus inscripsit, fortassis Attico^o Smyrnae Lepido Catulo coss. anno p. u. c. 676. a P. Rutilio illo, qui sermoni interfuerat, traditum narrat.

[Desiderantur in cod. Vaticano paginae XXXIV.]

Cod. I. 1. *impetu liberavissent nec C. Duellius*
p. 63.] Aulus Atilius, L. Metellus terrore Karthaginis, no-
duo Scipiones oriens incendium belli Punici secundi san-
guine suo restinxissent nec id excitatum maioribus copiis
aut Quintus Maximus enervavisset aut M. Marcellus contu-
disset aut a portis huius urbis avolsum P. Africanus cor-
pulisset intra hostium moenia. M. vero Catoni, homi-
p. 64.] ignoto et novo, quo omnes, | qui iisdem rebus stu-
demus, quasi exemplari ad industriam virtutemque due-
mur, certe licuit Tusculi se in otio delectare salubri &
propinquo loco. Sed homo demens, ut isti putant, qui
cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus
ad summam senectutem maluit iactari quam in illa tranqui-
litate atque otio iucundissime vivere. Omitto innumerabil-
p. 77.] viros, quorum singuli saluti huic civitati | fuerunt
et qui sunt procul ab aetatis huius memoria: commemorare
eos desino, ne quis se aut suorum aliquem praetermissu-
queratur. Unum hoc definio, tantam esse necessitatem vi-
tutis generi hominum a natura tantumque amorem ad con-
munem salutem defendendam datum, ut ea vis omnia bla-
dimenta voluptatis otiique vicerit.

II. 2. Nec vero habere virtutem satis est quasi arte
p. 78.] aliquam, nisi | utare. Etsi ars quidem, quum ea non
utare, scientia tamen ipsa teneri potest: virtus in usu s

tota posita est, usus autem eius est maximus civitatis gubernatio et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant, reapse, non oratione perfectio. Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quin ab his partum confirmatumque sit, a quibus civitatibus iura descripta sunt. Unde | enim pietas aut a quibus [p. 123. religio? unde ius aut gentium aut hoc ipsum civile quod dicitur? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor, continentia, fuga turpitudinis, adpetentia laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis fortitudo? nempe ab his, qui haec disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus. 3. Quin etiam Xenocratem ferunt, nobilem in primis philosophum, quem quae[reretur [p. 124. ex eo quid adsequerentur eius discipuli, respondisse, ut id sua sponte facerent, quod cogerentur facere legibus. Ergo ille civis, qui id cogit omnis imperio legumque poena, quod vix paucis persuadere oratione philosophi possunt, etiam his, qui illa disputant, ipsis est praferendus doctoribus. Quae est enim istorum oratio tam exquisita quae sit anteponenda bene constitutae civitati publico iure et moribus? Evidem | quem ad modum [p. 125.

urbes magnas atque imperiosas,

ut appellat Ennius, viculis et castellis praferendas puto, sic eos, qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, his, qui omnis negotii publici expertes sunt, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur ad opes augendas generis humani studemusque nostris consiliis et laboribus tutiorem et opulentiorum vitam hominum reddere et ad hanc | voluptatem ipsius naturae [p. 126. stimulis incitamus, teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cuiusque, neque ea signa audiamus, quae receptui canunt, ut eos etiam revocent, qui iam processerint.

III. 4. His rationibus tam certis tamque inlustribus opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores, qui sint re publica defendenda sustinendi: leve sane impedimentum vigilanti et industrio, neque solum | in tantis [p. 91. rebus, sed etiam in mediocribus vel studiis vel officiis vel

vero etiam negotiis contemnēndum. 5. Adiunguntur pericula vitaē turpisque ab his formido mortis fortibus viris opponitur, quibus magis id miserum videri solet, natura se consumi et senectute quam sibi dari tempus, ut possint eam vitam, quae tamen esset reddenda naturae, pro patria potissimum reddere. Illo vero se loco copiosos et diser-
p. 92.] tos | putant, quum calamitates clarissimorum viro-
rum iniuriasque iis ab ingratis inpositas civibus colligunt. Hinc enim illa et apud Graecos exempla, Miltiadem victo-
rem domitoremque Persarum nondum sanatis volneribus iis, quae corpore adverso in clarissima Victoria accēpisset, vitam ex hostium telis servatam in civium vincis profudisse, et Themistoclem patria, quam liberavisset, pulsum atque p. 43.] proterritum non in Graeciae portus per se servatos, sed in barbariae sinus confugisse, quam adfixerat. Nec vero levitatis Atheniensium crudelitatisque in amplissimos civis exempla deficiunt, quae nata et frequentata apud illos etiam in gravissimam civitatem nostram dicuntur redundasse. 6. Nam vel exilium Camilli vel offensio comme-
moratur Ahalae vel invidia Nasicae vel expulsio Laenatis p. 74.] vel Opimii | damnatio vel fuga Metelli vel acerbissima C. Marii clades, principum caedes; vel eorum multorum pestes, quae paullo post secutae sunt. Nec vero iam meo nomine abstinent, et, credo, quia nostro consilio ac peri-
culo sese in illa vita atque otio conservatos putant, gravius etiam de nobis queruntur et amantius. Sed haud facile dixerim cur, quum ipsi discendi aut visendi causa maria tra-
mittant

[Desiderantur paginae duae.]

p. 259.] IV. 7. salvam esse consulatu abiens in con-
tione populo Romano idem iurante iuravissem, facile iniu-
riarum omnium compensarem curam et molestiam. Quam-
quam nostri casus plus honoris habuerunt quam laboris,
neque tantum molestiae quantum gloriae, maioremque lae-
titiam ex desiderio bonorum perceperimus quam ex laetitia
improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi, accidisset, qui p. 260.] possem queri? | quum mihi nihil improviso nec gra-

vius quam exspectavissem pro tantis meis factis evenisset. Is enim fueram, cui quum liceret aut maiores ex otio fructus capere quam caeteris propter variam suavitatem studiorum, in quibus a pueritia vixeram, aut si quid accideret acerbius universis, non praecipuam, sed parem cum caeteris fortunae condicione subire, non dubitaverim me gravissimis tempestatibus | ac paene fulminibus ipsis obvium ferre [p. 49. conservandorum civium causa meisque propriis periculis parere commune reliquis otium. 8. Neque enim hac nos patria lege genuit aut educavit, ut nulla quasi alimenta exspectaret a nobis ac tantum modo nostris ipsa commodis serviens tutum perfugium otio nostro suppeditaret et tranquillum ad quietem locum, sed ut plurimas et maximas nostri animi, ingenii, consilii partis ipsa sibi ad utilitatem suam pigneraretur, tantumque nobis in nostrum privatum usum quantum ipsi superesse posset remitteret.

V. 9. Iam illa perfugia, quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda, quum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum, configere | autem multitudine prae- [p. 89. sertim incitata miserum et periculosum sit. Quam ob rem neque sapientis esse accipere habenas, quum insanos atque indomitos impetus volgi cohibere non possit, neque liberalis cum inpuris atque immanibus adversariis decertantem vel contumeliarum verbera subire vel exspectare sapienti non ferendas iniurias, proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis | ulla sit ad rem publicam ad- [p. 90. eundi causa iustior quam ne pareant inprobis neve ab iisdem lacerari rem publicam patiantur, quum ipsi auxilium ferre, si cupiant, non queant.

VI. 10. Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam si eum tempus et necessitas coegerit? quasi vero maior cuiquam necessitas accidere possit quam accidit nobis, in qua quid facere potuissem, | nisi [p. 83. tum consul fuisse? Consul autem esse qui potui, nisi eum vitae cursum tenuisse a pueritia, per quem equestri loco

natus pervenirem ad honorem amplissimum? Non igitur potestas est ex tempore aut, quum velis, opitulandi rei publicae, quamvis ea prematur periculis, nisi eo loco sis, ut tibi id facere liceat. 11. Maximeque hoc in hominum doctorum oratione mihi mirum videri solet, quod qui trans p. 84.] quillo | mari gubernare se negent posse, quod nec didicerint nec umquam scire curaverint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus. Isti enim palam dicere atque in eo multum etiam gloriari solent, se de rationibus rerum publicarum aut constituedarum aut tuendarum nihil nec didicisse umquam nec docere; p. 85.] earumque rerum scientiam non doctis hominibus | ac sapientibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant. Qua re qui convenit polliceri operam suam rei publicae tum denique, si necessitate cogantur? quum, quod est multo proclivius, nulla necessitate premente rem publicam regere nesciant. Evidem, ut verum esset sua voluntate sapientem descendere ad rationes civitatis non solere: sin p. 86.] autem temporibus cogeretur, | tum id munus denique non recusare, tamen arbitrarer hanc rerum civilium minime negligendam scientiam sapienti, propterea quod omnia essent ei praeparanda, quibus nesciret an aliquando uti necesse esset.

VII. 12. Haeç pluribus a me verbis dicta sunt ob eam causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de re publica disputatio, quae ne frustra haberetur, dubitationem p. 79.] ad rem publicam adeun[di] in primis debui tollere. Ac tamen si qui sunt qui philosophorum auctoritate moveantur, dent operam parumper atque audiant eos, quorum summa est auctoritas apud doctissimos homines et gloria: quos ego existimo, etiam si qui ipsi rem publicam non gesserint, tamen, quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere. Eos p. 80] vero septem, quos Graeci sapientis nomi[naverunt] omnis paene video in media re publica esse versatos. Neque enim est ulla res, in qua proprius ad deorum numer virtus accedat humana quam civitatis aut condere novas aut conservare iam conditas.

VIII. 13. Quibus de rebus, quoniam nobis contigit ut iidem et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti et in explicandis rationibus rerum ci- lium quamdam facultatem non modo usu, sed etiam [p. 55. studio discendi et docendi + essemus auctores, quum superiores alii fuissent in disputationibus perpoliti; quorum res gestae nullae invenirentur, alii in gerendo probabiles, in disserendo rudes: nec vero nostra quaedam est instituenda nova et a nobis inventa ratio, sed unius aetatis clarissimorum ac sapientissimorum nostrae civitatis virorum disputatio repetenda memoria | est, quae mihi tibique quon- [p. 56. dam adulescentulo est a P. Rutilio Rufo; Zmyrnae quum simul essemus compluris dies, exposita, in qua nihil fere quod magno opere ad rationes omnium rerum pertineret praetermissum puto.

IX. 14. Nam quum P. Africanus hic, Paulli filius, feriis Latinis Tuditano et Aquilio cos. constituisset in hortis esse, familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies ventituros se esse dixissent, | Latinis ipsis mane ad [p. 273. eum primus sororis filius venit Q. Tubero, quem quum comiter Scipio appellavisset libenterque vidisset: Quid tu, inquit, tam mane, Tubero? Dabant enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille: Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum: numquam enim sunt illi occupati, te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc praesertim motu | rei publi- [p. 274. cae. Tum Scipio: Atqui nactus es, sed mehercule otiosorem opera quam animo. Et ille: At tu vero animum quoque relaxes oportet: sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. S. Li- bente me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.

X. 15. Tum ille: Visne igitur, quoniam et me quodam modo invitas et tui spem das, hoc primum, Afri- [q. IIII. cane, | videamus, ante quam veniunt alii, quidnam [p. 97. sit de isto altero sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci neque leves sunt, qui se duo soles vidiisse dicant, ut non tam fides non habenda quam ratio quaerenda

sit. Hic Scipio: Quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus! qui quum caetera tum haec caelestia vel studiosissime solet quaerere. Sed ego, Tubero — nam p. 33.] tecum | aperte quod sentio loquar —, non nimis assentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari sic adfirmat, ut oculis ea cernere videatur aut tractare plane manu. Quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eius modi curam deposuerit, eaque, quae de natura quaerentur, aut maiora, quam hominum ratio consequi posset, p. 37.] aut nihil omnino ad vitam hominum attinere dixerit.

16. Dein Tubero: Nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecerisse et tantum de vita et de moribus solitum esse quaerere. Quem enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam, quum de moribus, de virtutibus, denique de re p. 34.] publica disputet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere. Tum Scipio: Sunt ista, ut dicis, sed audisse te credo, Tubero, Platonem. Socrate mortuo primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, ut Pythagorae inventa perdisceret, eumque et cum Archyta Tarentino et cum Timaeo Locro multum fuisse et Philoleo comp. 263.] mentarios esse nanctum, quumque eo tempore in his locis Pythagorae nomen vigeret, illum se et hominibus Pythagoreis et studiis illis dedisse. Itaque quum Socratem unice dilexisset eique omnia tribuere voluisset, leporem Socraticum subtilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium gravitate contexuit.

XI. 17. Haec Scipio quum dixisset, L. Furium repente p. 264.] venientem aspexit eumque ut salutavit amicissime | adprehendit et in lecto suo conlocavit. Et quum simul P. Rutilius venisset, qui est nobis huius sermonis auctor, eum quoque ut salutavit, propter Tuberonem iussit adsidere. Tum Furius: Quid vos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interventus? Minime vero, Africanus: soles enim tu haec studiose investigare, quae sunt in hoc ge-

nere, de quo instituerat paulo ante Tübero quae[rere. [p. 209. Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus solebat mecum interdum eius modi aliquid conquirere. Quae res tandem inciderat? inquit Philus. Tum ille: De solibus istis duobus, de quo studeo, Phile, ex te audire quid sentias.

XII. 18. Dixerat hoc ille, quum puer nuntiavit venire ad eum Laelium domoque iam exisse. Tum Scipio calceis et vestimentis sumptis e cubiculo est egressus, et quum paululum inambulavisset in porticu, Laelium advenientem salutavit et eos, qui una venerant, Spurium Mummiū, quem in primis diligebat, et C. Fannium et Quintum Scaevolam, generos Laelii, doctos adulescentes, iam aetate quaestorios: quos quum omnis salutavisset, convertit se in porticu et coniecit in medium Laelium: fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam | Africanum ut deum coleret [p. 197. Laelius, domi vicissim Laelium, quod aetate antecedebat, observaret in parentis loco Scipio. Dein quum essent per pauca inter se uno aut altero spatio conlocuti Scipionique eorum adventus periucundus et pergratus fuisset, placitum est ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tempus anni, considerent: quod quum facere vellent, intervenit vir prudens omnibusque illis et iucundus et [p. 198. carus M. Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus adsedit proximus Laelio.

XIII. 19. Tum Philus: Non mihi videtur, inquit, quod hi venerunt, alias nobis sermo esse quaerendus, sed agendum accuratius et dicendum dignum aliquid horum auribus. Hic Laelius: Quid tandem agebatis aut cui sermoni nos intervenimus? PH. Quaesierat ex me Scipio | quid-

[p. 269. nam sentirem de hoc, quod duò soles visos esse constaret. L. Ain vero, Phile, iam explorata nobis sunt ea, quae ad domos nostras quaeque ad rem publicam pertineant? si quidem quid agatur in caelo, quaerimus. Et ille: An tu ad domos nostras non censes pertinere scirè quid agatur et quid fiat domi? quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam di no[bi]s communem secum dederunt, quum [p. 270.

praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignora-
randa sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Laeli,
omnisque avidos sapientiae cognitio ipsa rerum considera-
tioque delectat. 20. Tum Laelius: Non impedit, praeser-
tim quoniam feriati sumus, sed possumus audire aliquid an
p. 43.] serius venimus? PH. Nihil est adhuc disputatum, et
quoniam est integrum, libenter tibi, Laeli, ut de eo disseras,
equidem concessero. L. Immo vero te audiamus, nisi forte
Manilius interdictum aliquod inter duos soles putat esse
componendum, ut ita caelum possideant, ut uterque posse-
derit. Tum Manilius: Pergisne eam, Laeli, artem inludere,
in qua primum excelles ipse, deinde sine qua scire nemo
p. 44.] potest quid sit suum, quid alienum? | Sed ista mox:
nunc audiamus Philum, quem video maioribus iam de rebus
quam me aut quam P. Mucium consuli.

XIV. 21. Tum Philus: Nihil novi vobis adferam neque
quod a me sit cogitatum aut inventum: nam memoria teneo
C. Sulpicium Gallum, doctissimum, ut scitis, hominem,
quum idem hoc visum diceretur et esset casu apud M. Mar-
cellum, qui cum eo consul fuerat, sphaeram, quam M. Mar-
p. 103.] celli avus captis | Syracusis ex urbe locupletissima
atque ornatissima sustulisset, quum aliud nihil ex tanta
praeda domum suam deportavisset, iussisse proferri: cuius
ego sphaerae quum persaepe propter Archimedi gloriam
nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere ad-
miratus: erat enim illa venustior et nobilior in volgus, quam
ab eodem Archimede factam posuerat in templo Virtutis
p. 104.] Marcellus idem. 22. Sed postea quam | coepit ra-
tionem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in
illo Siculo ingenii quam videretur natura humana ferre
potuisse. iudicabam fuisse. Dicebat enim Gallus sphaerae
illius alterius solidae atque plenae vetus esse inventum et
eam a Thalete Milesio primum esse tornatam, post autem
ab Eudoxo Cnidio, discipulo, ut serebat, Platonis, eamdem
q. V.] illam astris caelo inherentibus esse descriptam,
p. 65.] cuius omnem ornatum et descriptionem sumptam ab
Eudoxo multis annis post non astrologiae scientia, sed
poëtica quadam facultate versibus Aratum extulisse. Hoc

autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi vagae nominarentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri, atque in eo admirandum esse inventum | Archimedi, [p. 66. quod excogitasset quem ad modum in dissimillimis motibus inaequabiles et varios cursus servaret una conversio. Hanc sphaeram Gallus quum moveret, fiebat ut soli luna totidem conversionibus in aere illo quot diebus in ipso caelo succederet, ex quo et in [caelo] sphaera solis fieret eadem illa defectio et incideret luna tum in eam metam, quae esset umbra terrae, quum sol e regione

[*Octo paginae hic a Maio desiderantur.*]

XV. 23. fuit, quod et ipse hominem dili- [p. 59. gebam et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoveram. Memini me admodum adulescentulo, quum pater in Macedonia consul esset et essemus in castris, perturbari exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito candens et plena luna defecisset. Tum ille, quum legatus noster esset anno fere ante, quam consul est declaratus, haud dubitavit postridie palam in castris docere nullum esse prodigium; idque et tum factum esse et certis temporibus semper futurum, quum sol ita locatus fuisset, ut lunam suo lumine non posset attingere. Ait tandem? inquit Tubero: docere hoc poterat ille homines paene agrestes et apud imperitos audebat haec dicere? s. Ille vero et magna quidem cum

[*Hic Maio duae minimum paginae videntur deesse.*] [p. 71.]

24. neque insolens ostentatio neque oratio abhorrens a persona hominis gravissimi: rem enim magnam adsecutus, quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque deiecerat.

XVI. 25. Atque eius modi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacedaemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae, quum obscurato | sole tenebrae factae essent repente Athenien- [p. 72.

siumque animos summus timor occupavisset, docuisse civis suos dicitur, id quod ipse ab Anaxagora, cuius auditor fuerat, acceperat, certo illud tempore fieri et necessario, quum tota se luna sub orbem solis subiecisset: itaque, etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse nisi certo intermenstruo tempore. Quod quum disputando ratiōnib⁹ docuisse⁹, populum liberavit metu: erat p. 79.] enim tunc haec nova et ignota ratio, solem lunae oppositu solere deficere, quod Thaletem Milesium primum vidisse dicunt. Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit, anno quinquagesimo ccc. fere post Romanam conditam

Nonis Iunis soli luna obstitit et nox.

p. 280.] Atque hac in re tanta inest ratio atque sollertia, ut ex hoc die, quem apud Ennium et in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint usque ad illam, quae Nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo: quibus quidem Romulum tenebris etiam si natura ad humānum exitum abripuit, virtus tamen in caelum dicitur sustulisse.

XVII. 26. Tum Tubero: Videsne, Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc

[*Desiderantur paginae duae.*]

p. 121.] 22. . . . lis, quae videant ceteri. Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit, aut diuturnum, qui cognoverit quid sit aeternum, aut gloriosum, qui viderit quam parva sit terra, pri-
mum universa, deinde ea pars eius, quam homines incolant, quamque nos in exigua eius parte adfixi plurimis ignotissimi gentibus speremus tamen nostrum nomen volitare et p. 122.] vagari latissime? Agros vero et aedificia et pecudes et immensum argenti pondus atque auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam tēterrīmorū hominū immensa possessio. 27. Quām est hic fortunatus putandus, cui soli vere liceat omnia non Quiritium, sed sapientium iure pro suis vindicare! nec [p. 139.

civili nexo, sed communi lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuiusquam nisi eius, qui tractare et uti sciat: qui imperia consulatusque nostros in necessariis, non in expectidis rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non praeiorum aut gloriae causa adpetendos putet: qui denique, ut Africanum avum meum scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam | se plus [p. 140. agere quam nihil quum ageret, numquam minus solum esse quam quum solus esset. 28. Quis enim putare vere potest plus egisse Dionysium tum, quum omnia moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam eius civem Archimedem, quum istam ipsam sphaeram [de qua modo dicebatur] nihil quum agere videretur, effecerit? Quis autem non magis [p. 141. solos esse, qui in foro turbaque quicum conloqui libeat non habeant, quam qui nullo arbitro vel secum ipsis loquantur vel quasi doctissimorum hominum in concilio adsint, quum eorum inventis scriptisque se oblectent? Quis vero divitiorem quemquam putet quam eum, cui nihil desit quod quidem natura desideret, aut potentiores quam illum, qui omnia quae expectat consequatur, aut beatorem [p. 142. quam qui sit omni perturbatione animi liberatus, aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, ut aiunt, vel e naufragio possit ecferre? Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia ducentem nihil umquam nisi sempiternum et divinum animo | vo- [p. 127. lutare? cui persuasum sit appellari ceteros homines esse solos eos, qui essent politi propriis humanitatis artibus? 29. Ut mihi Platonis illud, seu quis dixit alias, perelegans esse videatur, quem quum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum littus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum animadvertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam esse descriptas, | quas [p. 128. ut vidisset, exclamavisse ut bono essent animo: videre enim se hominum vestigia: quae videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinae indicis interpretabatur. Quam ob rem, Tubero, semper mihi et doctrina et eruditii homines et tua ista studia placuerunt.

XVIII. 30. Tum Laelius: Non audeo quidem, inquit ad ista, Scipio, dicere, neque tam te aut Philum aut Manilium

[*Desiderantur paginae duae.*]

p. 285.] in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus dignus huic ad imitandum,

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus,
qui 'egregie cordatus et catus' fuit et ab Ennio dictus est non quod ea quaerebat, quae numquam inveniret, 'sed quo ea respondebat, quae eos, qui quae sissent, et cura et negotio solverent: cuique contra Galli studia disputanti in ore p. 286.] semper erant illa | de Iphigenia Achillis:

*Astrologorum signa in caelo quaesit, observat, Iovis
Quum capra aut nepa aut exoritur nomen aliquod beluae
Quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutantur plagas*

Atque idem — multum enim illum audiebam et libenter — Zethum illum Pacuvii nimis inimicum doctrinae esse dicebat: magis eum delectabat Neoptolemus Ennii, qui se ai q. VII.] 'philosophari | velle, sed paucis: nam omnino hauc p. 181.] placere'. Quod si studia Graecorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae vel ad usum vitae vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Istae quidem artes, si modo aliquid, valent, ut paulum acuant et tamquam inritent ingenia puorum, quo facilius possint maiora discere.

p. 182.] XIX. 31. Tum Tubero: | Non dissentio a te, Laeli sed quaero quae tu esse maiora intellegas. L. Dicam me hercule et contemnar a te fortasse, quum tu ista caelestia de Scipione quae sieris, ego autem haec, quae videntur ante oculos esse, magis putem quaerenda. Quid enim mihi L Pauli nepos, hoc avunculo, nobilissima in familia atque in hac tam clara re publica natus, quaerit quo modo duo soleles visi sint, non quaerit cur in una re publica duo senatus p. 213.] et duo paene iam populi sint? Nam, ut vijdetis mors Tiberii Gracchi et iam ante tota illius ratio tribunatu

divisit populum unum in duas partis, obtrectatores autem et invidi Scipionis initii factis a P. Crasso et Appio Claudio tenent nihilo minus illis mortuis senatus alteram partem dissidentem a nobis auctore Metello et P. Mucio, neque hunc, qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino foederibus violatis triumviris seditiosissimis aliquid [p. 214. cotidie novi molientibus, bonis viris locupletibus perturbatis his tam periculosis rebus subvenire patiuntur. 32. Quam ob rem, si me audietis, adulescentes, solem alterum ne metueritis: aut enim nullus esse potest aut sit sane, ut visus est, modo ne sit molestus, aut scire istarum rerum nihil, aut, etiam si maxime sciemus, nec meliores ob eam scientiam nec beatiores esse possumus: senatum vero [p. 215. et populum ut unum habeamus et fieri potest et permolestem est, nisi fit, et secus esse scimus et videmus, si id effectum sit, et melius nos esse victuros et beatius.

XX. 33. Tum Mucius: Quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum, quod postulas? L. Eas artis, quae efficiant ut usui civitati simus: id enim esse praeclarissimum sapientiae munus maximumque virtutis vel documentum vel officium puto. [p. 216. Quam ob rem ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet quem existimet esse optimum statum civitatis. Deinde alia quaeremus: quibus cognitis spero nos ad haec ipsa via perventuros earumque rerum rationem, quae nunc instant, explicaturos.

XXI. 34. Quum id et Philus et Manilius et Mummius admodum adprobavissent,

[Desiderantur paginae duae.]

† Nullum est exemplum, quasi alias adsimulare rem publicam . . . (*Diomedes* lib. I. p. 362. ed. Putsch.) Quare, si placet, deduc orationem tuam de caelo ad haec cituma. (Nonius p. 85. et p. 289. e Cic. lib. II. de re publ.)

. . . . non solum ob eam causam fieri volui, quod [p. 293. erat aecum de re publica potissimum principem rei publicae dicere, sed eliam quod memineram persaepe te eum

Panaetio disserere solitum coram Polybio, duobus Graecis vel peritissimis rerum civilium, multaque colligere ac docere, optimum longe statum civitatis esse eum, quem maiores nostri nobis reliquissent: Qua in disputatione quoniam p. 294.] tu | paratior es, feceris, ut etiam pro his dicam, si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.

XXII. 35. Tum ille: Non possum equidem dicere me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere versari quam in ista ipsa, quae mihi, Laeli, a te proponitur. Etenim quum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliud cogitare, meditari, curare videam nisi quo sit in p. 221.] illo genere melior, ego, quum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, procuratio atque administratio rei publicae, non me inertiorem esse confitear quam opificem quemquam, si minus in maxima arte, quam illi in minimis, operae consumpserim? 36. Sed neque his contentus sum, quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines relique- p. 222.] runt, neque | ea, quae mihi videntur, anteferre illis audeo. Quam ob rem peto a vobis, ut me sic audiatis, neque ut omnino expertem Graecarum rerum neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem, sed ut unum e togatis patris diligentia non in liberaliter institutum studioque discendi a pueritia incensum, usu tamen et domesticis praeceptis multo magis eruditum quam litteris.

p. 223.] XXIII. 37. Hic Philus: Non | hercule, inquit, Scipio, dubito quin tibi ingenio praestiterit nemo, usu quidem in re publica rerum maximarum facile omnis viceris: quibus autem studiis semper fueris tenemus. Quam ob rem si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio: spero enim multo uberiora fore, quae a te dicentur, quam illa, quae a p. 224.] Graecis nobis scripta sunt omnia. | Tum ille: Per magnam tu quidem exspectationem, quod onus est ei, qui magnis de rebus dicturus est, gravissimum, imponis orationi meae. Et Philus: Quamvis sit magna, tamen eam vices, ut soles: neque enim est periculum ne te de re publica disserentem deficiat oratio: | ..

XXIV. 38. Hic Scipio: Faciam quod vultis ut potero et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in ebus disserēndis utendum esse, si errorem velis [p. 195. collere, ut eius rei, de qua quaeritur, si nomen quod sit conveniat, explicetur quid declaretur eo nomine: quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem: numquam enim quale sit illud, de quo disputabitur, intellegi poterit, nisi quid sit fuerit intellectum prius. Qua ratione de re publica quaerimus, hoc primum videamus, quid sit id ipsum, quod quaerimus.] Quum adproba- [p. 196. isset Laelius: Nec vero, inquit Africanus, ita disseram e re tam inlustri tamque nota, ut ad illa elementa revolvar, quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima ongressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordinar verbisque quid sit et quot modis quidque datur definiam saepius: apud prudentes enim homines et in maxima re publica summa cum gloria belli domi- [q. VIII. ue versatos quum loquar, non committam, ut [p. 61. it inlustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea: nec enim hoc suscepi, ut tamquam magister persecuerer omnia, neque hoc polliceor me effecturum, ut ne ua particula in hoc sermone praetermissa sit. Tum Laelius: Igo vero istud ipsum genus orationis, quod polliceris, exspecto.]

XXV. 39. Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus [p. 62. quo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus. Eius autem rimata causa coēundi est non tam imbecillitas quam natura- s quedam hominum quasi congregatio: non est enim singulare nec solivagum genus hoc, sed ita generatum, ut ne omnium quidem rerum affluen

[Desiderantur paginae duae.]

0. *Urbis condendae originem atque causum non unam intu- runt, sed alii eos homines, qui sunt ex terra primitus natu- rum per silvas et campos erraticam degerent vitam nec ullo iter se sermonis aut iuris vinculo cohaererent, sed frondes*
cic. IV. 2.

et herbam pro cubilibus, speluncas et antra pro domibus haberent, bestiis et fortioribus animalibus praedae fuisse commorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant aut laniar proximos viderant, admonitos periculi sui ad alios hominem decurrisse, praesidium implorasse et primo nutibus voluntatem suam significasse, deinde sermonis initia temptasse a singulis quibusque rebus nomina imponendo paulatim loquenter perfecisse rationem. Quum autem nec multitudinem ipsar viderent contra bestias esse tutam, oppida etiam coepisse munire, vel ut quietem noctis tutam sibi facerent vel ut incur siones atque impetus bestiarum non pugnando, sed obiectu aggeribus arcerent. Haec aliis delira visa sunt dixeruntque non ferarum laniatus causam fuisse coëundi, sed ipsam potius humanitatem: itaque inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens et communionis ac societatis appetenter esset. Lactantius instit. div. lib. VI. cap. 10.

Quid est res publica nisi res populi? res ergo communares utique civitatis. Quid est autem civitas nisi multitudo hominum in quoddam vinculum redacta concordiae? Apud eum enim ita legitur: ‘Brevi multitudo dispersa atque vaga concordia civitas facta erat.’ Augustinus Ep. 138, 10.

p. 211.] XXVI. 41. quaedam quasi semina, neque reliquarum virtutum nec ipsius rei publicae reperiatur ullius institutio. Hi coetus igitur hac, de qua exposui, causa instaurant, quem quum locis manuque saepsissent, eiusmodi coniunctionem tectorum oppidum vel urbem appellaverunt, delubris distinctam spatiisque communibus. Omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis, quae p. 212.] lem | exposui, omnis civitas, quae est constitutio populi, omnis res publica, quae, ut dixi, populi res est consilio quodam regenda est, ut diurna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae causa genuit civitatem. 42. Deinde aut uni tribuendum est aut delectis quibusdam aut suscipiendum est multitudini aquae omnibus. Qua re quum penes unum est omnium summum p. 95.] rerum, regem illum | unum vocamus et regnum eius

i publicae statum. Quum autem est penes delectos, tum a civitas optimatum arbitrio regi dicitur. Illa autem est vita popularis — sic enim appellant —, in qua in populo int omnia. Atque horum trium generum quodvis, si teat illud vinclum, quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit, non perfectum illud quidem neque ea sententia optimum, sed tolerabile | tamen et [p. 96. iud ut alio possit esse praestantius. Nam vel rex aecus sapiens vel delecti ac principes cives vel ipse populus, iamquam id est minime probandum, tamen nullis interctis iniquitatibus aut cupiditatibus posse videtur aliquo sse non incerto statu.

XXVII. 43. Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii et in optimatum dominatu vix articeps libertatis potest esse | multitudo, quum [p. 105. mni consilio communi ac potestate careat, et quum omnia er populum geruntur, quamvis iustum atque moderatum, men ipsa aequabilitas est iniqua, quum habet nulos graus dignitatis. Itaque si Cyrus ille Perses iustissimus fuit xpientissimusque rex, tamen mihi populi res — ea enim st, ut dixi antea, publica — non maxime expetenda fuisse la videtur, quum regeretur unius nutu. Ac | modo [p. 106. Massilienses nostri clientes per delectos et principes ci es summa iustitia reguntur, inest tamen in ea condicione opuli similitudo quaedam servitutis. Si Athenienses qui usdam temporibus sublato Areopago nihil nisi populi sci s ac decretis agebant, quoniam distinctos dignitatis graus non habebant, non tenebat ornatum suum civitas.

XXVIII. 44. Atque hoc loquor de tribus his generibus erum publicarum non turbatis atque permixtis, sed [p. 225. um statum tenentibus. Quae genera primum sunt in iis singula vitiis, quae ante dixi, deinde habent perniciosa alia itia: nullum est enim genus illarum rerum publicarum uod non habeat iter ad finitimum quoddam malum pra eeps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum noninem, tolerabili aut, si voltis, etiam amabili, Cyro, subest d inmutandi animi licentiam crudelissimus ille [p. 226. Phalaris, cuius in similitudinem dominatus unius proclivi

cursu et facile delabitur. Illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitus est qui sui quodam tempore apud Athenienses triginta [virorum] consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestater omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam pesti

[*Desiderantur paginae duae.*]

p. 75.] XXIX. 45. tetterimus et ex hac vel optimatum vel factiosa tyrannica illa vel regia vel etiam per saepe popularis, itemque ex ea genus aliquod ecflorescer ex illis, quae ante dixi, solet, mirique sunt orbes et quas circumitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum: quos quum cognosse sapientis est tum vero prospere impendentis in gubernanda re publica moderanter p. 76.] cursum atque in sua potestate retinentem magnitudinem civis et divini paene est viri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus.

XXX. 46. Hic Laelius: Scio tibi ita placere, Africane saepe enim ex te audivi, sed tamen, nisi molestum est, eis tribus istis modis rerum publicarum velim scire quod optimum iudices. Nam vel profuerit aliquid ad cog

[*Desiderantur paginae duae.*]

q. VIII.] XXXI. 47. . . . et talis est quaeque res publica p. 51. qualis eius aut natura aut voluntas, qui illam regit Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet: qua quidem certe nihil potest esse dulcior et quae, si aequa non est ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse? omittam dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servit p. 57.] tus, sed in istis civitatibus, in quibus verbo sunt liberi omnes: ferunt enim suffragia, mandant imperia, magistratus, ambiuntur, rogantur, sed ea dant magis, quae, etiam si nolint, danda sint, et quae ipsi non habent, unde alii petunt: sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii

delectorum iudicium, quae familiarum vetustatibus aut pecuniis ponderantur. In libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est civium qui

[*Desiderantur paginae duae.*]

XXXII. 48. *populo* aliquis unus pluresve [p. 175.. divitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia natā esse commémorant eedentibus ignavis et inbecillis et adrogantiae divitum succumbentibus. Si vero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius; liberius, beatius, quippe qui domini sint legum, iudiciorum; belli, pacis, foederum, capitis unius cuiusque, pecuniae. Hanc unam | rite rem publicam, id est [p. 176. rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertātem rem populi vindicari, non ex liberis populis reges requiri aut potestatem atque opeś optimatum. 49. Et vero negant oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari, concordi populo et omnia referenti ad incolumitatem et ad libertatem suam nihil | esse inmutabilius; nihil firmius, facilli- [p. 169. mam autem in ea re publica esse concordiam, in qua idem conduceat omnibus: ex utilitatis varietatibus, quum aliis aliud expediat, nasci discordias. Itaque quum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum. Multo iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius, ‘nulla [regni] sancta societas nec fides est.’ Qua re quum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, [p. 170. quo iure societas civium teneri potest, quum par non sit condicio civium? Si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica. Quid est enim civitas nisi iuris societas?

[*Desiderantur paginae quattuor.*]

XXXIII. 50. Ceteras vero res publicas ne appellandas quidem putant iis nominibus, quibus illae sese appellari velint. Cur enim regem appellem Iovis optimi nomine hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo

oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus quam rex importunus potest, ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an aspero ser
p. 54.] viant: | quin serviant quidem fieri non potest. Qui autem modo adsequi poterat Lacedaemon illa tum, quoniam praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis usaretur iustisque regibus, quum esset habendus rex quicumque genere regio natus esset? Nam optimatis quidem qui ferat, qui non populi concessu, sed suis comitiis hoc sibi nomen adrogaverunt? Qui enim iudicatur iste optimus doctrina, artibus, studiis? Audio quando

[*Desiderantur paginae quattuor.*]

p. 179.] XXXIV. 51. . . . si fortuito id faciet, tam scit evertetur quam navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. Quod si liber populus deligit quibus se committat, deligetque, si modo salvus esse vult, optimum quemque, certe in optimorum consiliis posita est civitatum salus, praesertim quum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praeessent inbecillioribus, sed p. 180.] ut hi etiam parere summis velint. Verum hunc optimum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae quum in paucis est tum in paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant. Hoc errore vulgi quum rem publicam opes paucorum, non virtutes, tenere coeperunt, nomen illi principes optimatum mordicus tenent, re autem carent eo nomine. Nam p. 117.] tiae, | nomen, opes vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis quam illa, in qua opulentissimi optimi putantur. 52. Virtute vero gubernante rem publicam quid potest esse praeclarus? quum is, qui imperat aliis, servit ipse nulli cupiditati, quum, quas ad res civis instituit et vocat, eas omnis complexus est, sine p. 118.] ulla cupiditate | ipse, nec leges imponit populo, quibus ipse non pareat, sed suam vitam ut legem praeferat suis civibus. Qui si unus satis omnia consequi posset,

nihil opus esset pluribus, si universi videre optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures, error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium [p. 233. optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatus: quibus rem publicam tuentibus beatissimos esse populos necesse est vacuos omni cura et cogitatione, aliis permisso otio suo, quibus id tuendum est, neque commitendum ut sua commoda populus neglegi a principibus putet. 53. Nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque servari potest — ipsi enim populi, quamvis soluti ecfrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt et est in ipsis magnus delectus hominum et dignitatum — eaque, quae appellatur aequabilitas, iniquissima est. Quum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima est: quod in iis civitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest. Haec fere, Laeli, et quedam eiusdem [p. 235. generis ab iis, qui eam formam rei publicae maxime laudant, disputari solent.

XXXV. 54. Tum Laelius: Quid tu, inquit, Scipio? e tribus istis quid maxime probas? s. Recete quaeris, quid maxime e tribus, quoniam eorum nullum ipsum per se separatum probo anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed si unum ac simplex probandum sit, regium probem atque in primis laudem. In primo autem genere, quod | hoc loco appellatur, occurrit nomen quasi [p. 236. patrum regis, ut ex se natis ita consulentis suis civibus et eos conservantis studiosius quam redigentis in servitutem, ut sane utilius sit facultatibus et mente exiguos sustentari unius optimi et summi viri diligentia. 55. Adsunt optimates qui se melius hoc idem facere profiteantur plusque fore dicant in pluribus consilii quam in uno et eamdem [p. 131. tamen aequitatem et fidem. Ecce autem maxima voce clamat populus neque se uni neque paucis velle parere, libertate ne feris quidem quicquam esse dulcior, hac omnes carere, sive regi sive optimatibus serviant. Ita caritate nos

capiunt reges, consilio optimates, libertate populi, ut in comparando difficile ad eligendum sit quid maxime velis. p. 132.] L. Credo, inquit, sed expediri | quae restant vix poterunt, si hoc incohatum reliqueris.

XXXVI. 56. s. Imitabor ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens a love. incipiendum putat. L. Quo love? aut quid habet illius carminis simile haec oratio? s. Tantum, inquit, ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse omnes docti indoctique consentiunt. Quid? inquit Laelius. p. 165.] Et ille: Quid censes, nisi quod est | ante oculos? Sive haec ad utilitatem vitae constituta sint a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu, ut ait Homerus, totum Olympum converteret, idemque et rex et pater haberetur omnium, magna auctoritas est multique testes, si quidem omnis multos appellari placet, ita consensisse gentes, decretis videlicet principum, nihil p. 166.] esse rege melius, quo|niam deos omnis censem unius regi numine. Si haec in errore inperitorum posita esse et fabularum similia didicimus, audiamus communis quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quae nos vix audiendo cognoscimus. Quinam, inquit Laelius, isti sunt? Et ille: Qui natura omnium rerum pervestiganda senserunt omnem hunc mundum mente.....

[Desiderantur paginae quatuor.]

57. Hunc hiatum Maius expleri vult his verbis Lactantii, ex hoc Ciceronis loco, ut videtur, adumbratis: *Plato monarchiam adserit unum deum dicens, a quo sit mundus instructus et mirabile ratione perfectus. Aristoteles, auditor eius, unam esse mentem quae mundo praesideat confitetur, Antisthenes unum esse dicit naturalem deum, totius summae gubernatorem. Longum est recensere quae de summo deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea vel postmodum Stoici, Cleanthes et Chrysippus et Zeno et ipse Tullius praedicaverint, quum hi omnes a deo solo regi mundum adfirmaverint. Hermes, qui ob virtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrinae vetustate philosophos antecessit quique*

apud Aegyptios ut deus colitur maiestatem dei singularis infinitis adserens laudibus, dominum et patrem nuncupat etc.
Lactantius Epit. c. 4.

XXXVII. 58. Sed si vis, Laeli, dabo tibi [p. 99. testes nec nimis antiquos nec ullo modo barbaros. L. Istos, inquit, volo. s. Videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem, ut sine regibus sit? L. Vero minus. s. Quid ergo? haec quadringentorum annorum aetas ut urbis et civitatis num valde longa est? L. Ista vero, inquit, adulta vix. s. Ergo his annis quadringentis Romae rex erat? L. Et superbus quidem. | s. Quid supra? [p. 100. L. Iustissimus, et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sescentesimo rex erat. s. Ergo ne iste quidem pervetus? L. Minime ac propè senescente iam Graecia. s. Cedo num, Scipio, barbarorum Romulus rex fuit? L. Si, ut Graeci dicunt omnis aut Graios esse aut barbaros, vereor ne barbarorum rex fuerit: sin id nomen moribus dandum est, non linguis, non Graecos minus barbaros quam Romanos puto. Et Scipio: Atqui [p. 153. ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non veteres reges habere voluerunt, utor neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus.

XXXVIII. 59. Tum Laelius: Video te, Scipio, testimentiis satis instructum, sed apud me ut apud bonum iudicem argumenta plus quam testes valent. | Tum Scipio: Uttere igitur arguento, Laeli, tute ipse sensus tui. Cuius, inquit ille, sensus? s. Si quando, si forte, tibi visus es irasci alicui. L. Ego vero saepius quam velle. s. Quid? tum, quum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui? L. Non mehercule, inquit, sed imitor Archytam illum Tarentinum, qui quum ad villam venisset, et omnia aliter offendisset ac iusserat: Te, te infelicem, inquit vilico, quem necassem iam verberibus, nisi [p. 265. iratus essem. 60. Optime, inquit Scipio. Ergo Archytas iracundiam videlicet dissidentem a ratione seditionem quamdam animi esse ducebat, eam consilio sedari volebat. Adde avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde

libidines, et illud vides, in animis hominum regale si imperium sit, unius fore dominatum, consilii scilicet — ea est p. 266.] enim animi pars optima —, consilio autem dominantे nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum. L. Sic, inquit, est. s. Probas igitur animum ita affectum? L. Nihil vero, inquit, magis. s. Ergo non profecto probares, si consilio pulso libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve tenerent omnia. L. Ego vero nihil isto p. 267.] animo, nihil ita animato homine miserius ducerem. s. Sub regno igitur tibi esse placet omnis animi partes et eas regi. consilio? L. Mihi vero sic placet. s. Cur igitur dubitas quid de re publica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intellegi iam licet, nullum fore quod praesit imperium, quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest.

XXXIX. 61. Tum Laelius: Quid, quaeso, interest inter unum et plures, si iustitia est in pluribus? Et Scipio: p. 268.] Quoniam testibus meis intellexi, Laeli, te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc, quod dico, problem. Me, inquit ille, quoniam modo? s. Quia animum adverti nuper, quum essemus in Formiano, te familiae valde interdicere ut uni dicto audiens esset. L. Quippe vilico. s. Quid domi? pluresne praesunt negotiis tuis? L. Immo vero unus, inquit. s. Quid? totam domum num quis alter praeter p. 159.] te regit? L. Minime vero. s. Quin tu igitur concedis item in re publica singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos? L. Adducor igitur et propemodum ad sentior.

XL. 62. Et Scipio: Tum magis adsentiare, Laeli, si, ut omittam similitudines, uni gubernatori, uni medico, si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri navem committere, aegrum alteri quam multis, ad maiora pervernero. L. Quaenam ista sunt? s. Quid? tu non vides unius p. 160.] importunitate et superbia Tarquinii nomen huic populo in odium venisse regium? L. Video vero, inquit. s. Ergo etiam illud vides, de quo progrediente oratione multa me dicturum puto, Tarquinio exacto mira quadam exsultasse populum insolentia libertatis, tum exacti in exilium innocentes, tum bona direpta multorum, tum annui consules, tum

demissi populo fasces, tum provocaciones omnium [p. 101. rerum, tum secessio plebei, tum prorsus ita acta pleraque, ut in populo essent omnia. 63. L. Est, inquit, ut dicis. Est vero, inquit Scipio, in pace et otio: licet enim lascivire, dum nihil metuas, ut in navi ac saepe etiam in morbo levi. Sed ut ille, qui navigat, quum subito mare coepit horrescere, et ille aeger ingravescente morbo unius opem implorat, sic noster populus in pace et domui imperat et ipsis magistratis | minatur, recusat, appellat, provocat, in bello [p. 102. sic paret ut regi: valet enim salus plus quam libido. Gravioribus vero bellis etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse voluerunt, quorum ipsum nomen vim suae potestatis indicat. Nam ‘dictator’ quidem ab eo appellatur, quia ‘dicitur’, sed in nostris libris vides eum, Laeli, magistrum populi appellari. L. Video, inquit. Et Scipio: Sapienter igitur illi veteres

[Desiderantur paginae duae.]

XLI. 64. iusto quidem rege quum est po- [p. 149. pulus orbatus, ‘pectora dura tenet desiderium’, sicut ait Q. Ennius, post optimi regis obitum:

simul inter
Sese sic memorant: o Romule, Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater, o genitor, o sanguen dis oriundum!

Non ‘heros’ nec ‘dominos’ appellabant eos, quibus iuste paruerunt: denique ne reges quidem, sed patriae custodes, sed patres et deos. Nec sine causa. Quid | enim [p. 150. adiungunt?

Tu produxisti nos intra luminis oras.

Vitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. Mansisset eadem voluntas in eorum posteris, si regum similitudo permansisset, sed vides unius iniustitia concidisse genus illud totum rei publicae. L. Video vero, inquit, et studeo cursus istos mutationum | non [p. 147. magis in nostra quam in omni re publica noscere.

XLII. 65. Et Scipio: Est omnino, quum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio dixero, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio. Quum rex iniustus esse coepit, perit illud illico genus, et est idem ille p. 148.] tyrannus, deterrium | genus et finitimum optimo: quem si optimates oppresserunt, quod ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium: est enim quasi regium, id est, patrium consilium populo bene consulentium principum: sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior, quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur tuerique vult per se constitutam rem p. 243.] publicam. Si quando aut regi iusto vim populus | attulit regnove eum spoliavit aut etiam, id quod evenit saepius, optimatum sanguinem gustavit ac totam rem publicam substravit libidini suae — cave putas autem mare ullum aut flammam esse tantam quam non facilius sit sedare quam exfrenatam insolentia multitudinem —,

XLIII. 66. tum fit illud, quod apud Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere Latine potuero: nam dis- p. 244.] ficele factu | est, sed conabor tamen. Quum enim, inquit, inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti malisque usus ille ministris non modice temperatam, sed nimis meracam libertatem sitiens hausit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit, praepotentes, reges, tyrannos vocat. Puto enim tibi haec esse nota. p. 151.] L. Vero mihi, inquit ille, notissima. 67. s. Ergo illa secuntur: eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo et servos voluntarios appellari, eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus, ut necesse sit in eius modi re publica plena libertatis esse omnia, ut et pri- p. 152.] vata domus omnis vacet dominatione et hoc malum usque ad bestias perveniat, denique ut pater filium metuat, filius patrem neglegat, absit omnis pudor, ut plane liberi

sint, nihil intersit civis sit an peregrinus, magister ut discipulos metuat et iis blandiatur spernantque discipuli magistros, adolescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves: ex quo fit ut etiam servi se liberius | ge- [p. 161. rant, uxores eodem iure sint quo viri, quin tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique liberi sint, sic incurvant, ut iis de via decedendum sit. Ergo ex hac infinita, inquit, licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut, si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant: ex quo leges quoque incipiunt neglegere, ut plane sine ullo domino sint.

XLIV. 68. Tum Laelius: Prorsus, inquit, ex- [p. 162. pressa sunt a te quae dicta sunt ab illo. s. Atque, ut iam ad sermonis mei morem revertar, ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putant, ait ille ut ex stirpe quadam exsistere et quasi nasci tyrannum. Nam ut ex nimia potentia principum oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute adficit. Sic omnia nimia, quum vel in tempestate vel in agris vel in [p. 257. corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere convertuntur, maximeque [*id*] in rebus publicis evenit, nimiaque illa libertas et populis et privatis in nimiam servitutem cadit. Itaque ex hac maxima libertate tyrannus gignitur et illa iniustissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo indomito vel potius immani deligitur aliqui plerumque dux contra illos principes afflictos iam et depulsos loco audax, [p. 258. impurus, consecans proterve bene saepe de re publica meritos, populo gratificans et aliena et sua: cui quia privato sunt oppositi timores, dantur imperia et ea continuantur, praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, saepiuntur, postremo, a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni: quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur civitas: sin audaces, fit illa factio genus aliud tyran- [p. 133. norum, eademque oritur etiam ex illo saepe optimatum praeclaro statu, quum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tanquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem aut principes aut

populi, a quibus aut factiones aut tyranni, nec diutius umquam tenetur idem rei publicae modus.

XLV. 69. Quod ita quum sit, e tribus primis generibus p. 134.] longe praestat mea sententia regium, | regio autem ipsi praestabit id, quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis. Placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale, esse aliud auctoritati principum partitum ac tributum, esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. Haec constitutio primum habet aequabilitatem quamdam magnam, qua carere p. 163.] diutius vix possunt liberi, deinde firmitudinem, quod et illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut exsistat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio, quodque ipsa genera generibus saepe commutantur novis: hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatio rei publicae non ferme sine magnis principum vitiis evenit. Non est enim causa conversionis, ubi in p. 164.] suo | quisque est gradu firmiter collocatus et non subest quo praecipitet ac decidat.

XLVI. 70. Sed vereor, Laeli vosque homines amicissimi ac prudentissimi, ne, si diutius in hoc genere verser, quasi praecipientis cuiusdam et docentis et non vobis cum simul considerantis esse videatur oratio mea. Quam ob rem ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quae sit autem q. XIII.] a nobis iam diu. Sic enim decerno, sic | sentio, p. 177.] sic adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut descriptione aut disciplina conferendam esse cum ea, quam patres nostri nobis acceptam iam inde a maioribus reliquerunt. Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam ex me audire voluistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam, expositaque ad ex p. 178.] emplum nostra re publica, accommodabo ad eam, si potero, omne in illam orationem, quae est mihi habenda de optimo civitatis statu. Quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero.

XLVII. 71. Tum Laelius: Tuum vero, inquit, Scipio, ac tuum quidem munus. Quis enim te potius aut de maio-

rum dixerit institutis? quum sis clarissimis ipse maioribus,
aut de optimo statu civitatis? quem | si habemus, [p. 155.
etsi ne nunc quidem, tunc vero quis te possit esse floren-
tior? aut de consiliis in posterum providendis? quum tu
duobus huius urbis terroribus depulsis in omne tempus
prospexeris.

LIBRI I. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS ALIA AB ALIIS PETITA.

[Duo prima Maius prooemio tribuit, ut in quo et de patriae ca-
ritate et de disciplina civili sermo sit.]

Sed quoniam plura beneficia continet patria et est anti-
quior parens quam is, qui creavit, maior ei profecto quam
parenti debetur gratia. Nonius p. 426.

Nec tantum Karthago habuisse opum sescentos fere
annos sine consiliis et disciplina. Idem p. 526.

Cognoscere me hercle, inquit, consuetudinem istam et
studium sermonis. Idem p. 276.

Profecto, inquit Cicero, omnis istorum disputatio, quam-
quam uberrimos fontes virtutis et scientiae contineat, tamen
collata cum horum actis perfectisque rebus vereor ne non
tantum videatur attulisse negotiis hominum utilitatis quantam
oblectationem quamdam otii. Lactantius iust. div. lib. III.
cap. 16.

A qua isti avocabant. Arusianus Messius Exempl. elocut.
p. 216. ed. Lindemann.

M. TULLII CICERONIS
DE RE PUBLICA
LIBER SECUNDUS.

A R G U M E N T U M.

Hoc libro Africanus Catonis confirmat sententiam, Romanorum rem publicam caeteris praestare civitatibus, quod non subito unius hominis arbitrio, sed complurium deinceps virorum consilio, pietate, virtute sit constituta. Qua mente enarrat quibus illa civitas auspiciis a Romulo condita sit et quibus beneficiis, artibus praesidiisque ab eodem caeterisque regibus aucta et firmata, cap. 1—22., tyrannidis impatiens, tandem excusso Tarquinii iugo se in libertatem vindicaverit, cap. 23—27. Iam exposita tyrannidis natura, cap. 28. 29., Scipio non minimae, qualem Plato cogitatione fixerit, sed maximae, quae vere fuerit, Romanorum civitatis imaginem adumbrando novam se disputandi viam ingredi profitetur, cap. 30. Hinc proposito P. Valerii Publiciae exemplo paullo post reges exactos quater consulis, quanta primo tempore senatorum, consulum, dictatorum auctoritas et quam modica populi libertas fuerit paucis significat, cap. 31. 32. Mox plebem aere alieno pressam et a patriciis vexatam prima in montem sacrum secessione facta Cominio Sp. Cassio coss. (a. u. c. 261.), plus iuris adeptam esse constituta potestate tribunicia, cap. 33 sq., populum autem tanto tuendae libertatis studio flagrasse, ut Sp. Cassium regnum appetentem ipse pater occiderit (a. u. c. 300.) et plebes potestatis decemviralis libidine exacerbata iterum (a. u. c. 304.) in montem sacrum secesserit, cap. 35—37. Iam enarrata rerum Romanarum historia Scipio Tuberoni urgenti se de conservandae rei publicae rationibus disputaturum pollicetur, cap. 38 sqq.

p. 275.] I. 1. [*Ut omnes igitur vidit incensos cupiditate audiendi, ingressus est sic loqui Scipio.* Catonis hoc senis est, quem, ut scitis, unice dilexi maximeque sum admiratus, cuique vel patris utriusque iudicio vel etiam meo studio me totum ab adolescentia dedidi, cuius me numquam sa-

tiare potuit oratio: tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae quum optime tum etiam | diu- [p. 276.
tissime gesserat, et modus in dicendo et gravitate mixtus
lepos et sumnum vel discendi studium vel docendi et ora-
tioni vita admodum congruens. 2. Is dicere solebat ob
hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris
civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere qui suam quis-
que rem publicam constituisserent legibus atque institu-
tis | suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Ly- [p. 277.
curgus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum
Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi
alii, postremo exsanguem iam et iacentem doctus vir Pha-
lereus sustentasset Demetrius, nostra autem res publica
non unius esset ingenio, sed multorum, nec una hominis
vita, sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam
neque ullum ingenium tantum exstisset dicebat, ut [p. 278.
quem res nulla fugeret quisquam aliquando fuisse, neque
cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore
providere, ut omnia completerentur sine rerum usu ac
vetustate. 3. Quam ob rem, ut ille solebat, ita nunc mea re-
petet oratio populi originem: libenter enim etiam verbo utor
Catonis, Facilius autem quod est propositum | con- [p. 287.
sequar, si nostram rem publicam vobis et nascentem et
crescentem et adultam et iam firmam atque robustam osten-
dero, quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates,
ipse finxero.

II. 4. Hoc quum omnes adprobavissent: Quod habemus
igitur [*inquit*] institutae rei publicae tam clarum ac tam
omnibus notum exordium quam huius urbis condendae
principium profectum a Romulo? qui patre Marte natus —
concedamus enim famae hominum, praesertim non [p. 288.
inveteratae solum, sed etiam sapienter a maioribus pro-
ditae, bene meriti de rebus communibus ut genere etiam
putarentur, non solum esse ingenio divino —: is igitur, ut
natus sit, cum Remo fratre dicitur ab Amulio rege Albano
ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi iussus
esse: quo in loco quum esset silvestris beluae sustentatus
uberibus pastoresque eum | sustulissent et in agresti [p. 289.
cic. IV. 2.

cultu laboreque aluiissent, perhibetur, ut adoleverit, et corporis viribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse ut omnes, qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent. Quorum copiis quum se ducem praebuisset, ut iam a fabulis ad factum veniamus, oppressisse Longam Albam, validam urbem e p. 290.] potentem | temporibus illis, Amulumque regem intermisso fertur.

III. 5. Qua gloria parta urbem auspicato condere et firmare dicitur primum cogitavisse rem publicam. Urbi autem locum, quod est ei, qui diuturnam rem publicam serer conatur, diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit. Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit ill manu copiisque facillimum, ut in agrum Rutulorum Aborigines p. 157.] ginumve | procederet, aut in ostio Tiberino, quer in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit urbem ipse conderet, sed hoc vir excellenti providenti sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimo urbibus eis, quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii. 6. Primum quod essent urbes maritimae non solum p. 158.] lum multis periculis oppositae, sed etiam | caecis Nam terra continens adventus hostium non modo exspectatos, sed etiam repentinorum multis indicis et quasi fragor quodam et sonitu ipso ante denuntiat. Neque vero quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo [ad]esse sed etiam quis et unde sit scire possimus. Maritimus ver illus et navalis hostis ante adesse potest quam quisquam venturum esse suspicari queat. Nec vero, quum venit, pra p. 166.] se | fert aut qui sit aut unde veniat aut etiam qui velit, denique ne nota quidem ulla pacatus an hostis si discerni ac iudicari potest.

IV. 7. Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac demutatio morum: admiscentur enim novis sermonibus ac disciplinis et importantur non merces solus adventiciae, sed etiam mores, ut nihil possit in patriis ir p. 168.] stitutis manere integrum. Iam qui incolunt eas urbes non haerent in suis sedibus, sed volueri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius, atque etiam quum ma

nen corporе, animo tamen excursant et vagantur. Nec vero ulla res magis labefactatam diu et Karthaginem et Corinthum pervertit aliquando quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi cupiditate et navi[gandi et [q. XIII. agrorum et armorum cultum reliquerant. 8. Multa [p. 227. etiam ad luxuriam invitamenta perniciosa civitatibus subpeditantur mari, quae vel capiuntur vel importantur, atque habet etiam amoenitas ipsa vel sumptuosas vel desidiosas inlecebras multas cupiditatum. Et quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est, | nec [p. 228. praeter Phliasios ulli sunt, quorum agri non contingant mare, et extra Peloponnesum Aenianes et Doris et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatum institutis et moribus. 9. Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris sunt Graeciae. Coloniарum vero quae est deducta a Graiis in Asiam, Thracam, Italiam, Siciliam, Africam, praeter unam Magnesiam, quam unda non adluat? Ita barbarorum agris quasi adtexta | quaedam videtur ora [p. 229. esse Graeciae. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant ante maritimi praeter Etruscos et Poenos, alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae propter ea vitia maritimum urbium, quae ante paulo perbreviter adtigi. Sed tamen in iis vitiis inest illa magna commoditas, et quod ubique genitum | est ut ad eam urbem, quam incolas, pos- [p. 230. sit adnare et rursus, ut id, quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere.

V. 10. Qui potuit igitur divinus et utilitates complecti naritimas Romulus et vitia vitare? quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa, quo posset urbs et accipere ex mari quo egeret et eddere quo redundaret, | eodemque ut flumine res [p. 231. d victum cultumque maxime necessarias non solum mari absorberet, sed etiani in vectas acciperet ex terra, ut mihi iam tum divinasse ille videatur hanc urbem sedem aliquando t domum summo esse imperio praebituram: nam hanc

rerum tantam potentiam non ferme facilius ulla in parte Italie posita urbs tenere potuisset.

VI. 11. Urbis autem ipsius nativa praesidia qui p. 232.] est tam neglegens qui non habeat animo notata pl neque cognita? cuius is est tractus ductusque muri quor Romuli tum etiam reliquorum regum sapientia definitus e omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem, maxim aggere obiecto fossa cingeretur vastissima, atque ut ita m p. 261.] nita arx circumiectu arduo et qua[si circumciso sax niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili Gallici adver tus incolumis atque intacta permanserit. Locumque deleg et fontibus abundantem et in regione pestilenti salubrem colles enim sunt, qui quum perlantur ipsi tum adferui umbram vallibus.

VII. 12. Atque haec quidem perceleriter conficit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit ne p. 262.] minari; et ad firmandam novam civitatem novum quoddam et subagreste consilium, sed ad muniendas ope regni ac populi sui magni hominis et iam tum longe prudentis secutus est, quum Sabinas honesto ortas loco virgines, quae Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere instituisset, Consualib[us p. 271.] rapi iussit easque in familiarum amplissimarum matrimoniiis collocavit. 13. Qua ex causa quum bellum Romanis Sabini intulissent proeliique certamen varium atque anceps fuisse, cum T. Tatio rege Sabinorum foedus inter matronis ipsis, quae raptae erant, orantibus: quo foedere Sabinos in civitatem adscivit sacris communicatis et regnum suum cum illorum rege sociavit.

VIII. 14. Post interitum autem Tatii quum ad eum p. 272.] tentatus omnis reccidisset, [quamquam cum Tat in regium consilium delegerat principes, qui appellati super propter caritatem patres, populumque et suo et Tatii nomini et Lucumonis, qui Romuli socius in Sabino proelio occid rat, in tribus tris curiasque triginta descripserat, quas c rias earum nominibus nuncupavit, quae ex Sabinis virginis raptae postea fuerant oratrices pacis et foederis, sed quar

quam ea Tatio sic erant | descripta vivo, tamen eo [p. 237.
interfecto multo etiam magis Romulus patrum auctoritate
consilioque regnavit.

IX. 15. Quo facto primum vidit iudicavitque idem, quod
Spartae Lycurgus paulo ante viderat, singulari imperio et
potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si
esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta au-
toritas. Itaque hoc consilio et quasi senatu fultus | et [p. 238.
nunitus et bella cum finitimis felicissime multa gessit et,
quum ipse nihil ex praeda domum suam reportaret, locu-
pletare civis non destitit. 16. Tunc, id quod retinemus
hodie magna cum salute rei publicae, auspiciis plurimum
obsecutus est Romulus. Nam et ipse, quod principium rei
publicae fuit, urbem condidit auspicato et omnibus publi-
cis rebus instituendis qui sibi essent in auspiciis ex singu-
lis tribubus singulos cooptavit augures et habuit [p. 239.
plebem in clientelas principum descriptam, quod quantae
fuerit utilitati post video, multaeque dictione ovium et
bovum, quod tum erat res in pecore et locorum possessio-
nibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur, non vi
et suppliciis coercebant.

X. 17. Ac Romulus quum septem et triginta regnavisset annos et haec egregia duo firmamenta rei publicae perierisset, | auspicia et senatum, tantum est conse- [p. 240.
cutus, ut, quum subito sole obscurato non conparuisset,
deorum in numero conlocatus putaretur: quam opinionem
nemo umquam mortalis adsequi potuit sine eximia virtutis
gloria. 18. Atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui di ex hominibus facti esse dicuntur,
minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fin[gendi] [p. 241.
proclivis esset ratio, quum imperiti facile ad credendum in-
pellerentur. Romuli autem aetatem minus his sescentis an-
nis, iam inveteratis litteris atque doctrinis omniq[ue] illo
antiquo. ex inculta hominum vita errore sublato fuisse cer-
nimus. Nam si, id quod Graecorum investigatur annalibus,
Roma condita est secundo anno Olympiadis septumae, in id
saeculum Romuli cecidit aetas, quum | iam plena [p. 242.
Graecia poëtarum et musicorum esset minorque fabulis nisi

de veteribus rebus haberetur fides. Nam centum et octo annis, postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est Olympias, quam quidam nominis errore ab eo dem Lycurgo constitutam putant. Homerum autem, qui minimum dicunt, Lycurgi aetati triginta annis anteponunt fere q. XV.] 19. Ex quo intellegi potest permultis annis ante p. 301.] Homerum fuisse quam Romulum, ut iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quicquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam non numquam incondite, haec aetas autem iam exulta, praesertim eludens omne, quod fieri non potest, respuit. [Augustinus de civ. dei lib. XXII. cap. 6. Opp. T: V p. 1335.]

[Desiderantur in cod. Vatic. litterae CCXXX. s. huius ed. II fere versus.]

20. eodem nomine aliis nepos eius, ut dixerunt quidam ex filia, quoniam ille mortuus eodem est anno, natus Simonides Olympiade sexta et quinquagesima: quo facilius intellegi possit tum de Romuli immortalitate creditum quum iam inveterata vita hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Julio homini agresti credetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali homines credidissent: qui impulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur a se visum esse in eo colle Romulum, qui nunc Quirinalis vocatur: eum sibi mandasse ut populum rogaret ut sibi eodam in colle delubrum fieret: se deum esse et Quirinum vocari.

XI. 21. Videtisne igitur unius viri consilio non solum ortum novum populum neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum iam et paene puberem? Tum Laelius: Nos vero videmus, et te quidem ingressum ratione ad dispup. 81.] tandem nova, quae nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumpsit in qua civitatem extrueret arbitratu suo, praeclararam ille quidem fortasse, sed a vita hominum

abhorrentem et a moribus. 22. Reliqui disseruerunt sine ullo certo exemplari formaque rei publicae de generibus et de rationibus civitatum. Tu mili videris utrumque facturus: es | enim ita ingressus, ut quae ipse reperias [p. 82. tribuere aliis malis quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere et illa de urbis situ revoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt, et disputes non vaganti oratione, sed defixa in una re publica. Qua re perge ut instituisti: prospicere enim iam videor te reliquos reges persequente quasi perfectam rem publicam.

XII. 23. Ergo, inquit Scipio, quum ille | Ro- [p. 281. muli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari patriciosque eorum liberos, temptaret post Romuli excessum, ut ipse gereret sine rege rem publicam, populus id non tulit, desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit: quum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogitave- [p. 282. runt, ut, quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas nec diuturno rege esset uno nec committeretur ut quisquam inveterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset aut ad optinendum munitior. 24. Quo quidem tempore novus ille populus vidit tamen, id quod fugit Lacedaemonium Lyceurgum, qui regem non deligendum duxit, si modo hoc in Lycurgi potestate | po- [p. 283. tuit esse, sed habendum, qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus. Nostri illi etiam tum agrestes viderunt virtutem et sapientiam regalem, non progeniem quaeri oportere.

XIII. 25. Quibus quum esse praestantem Numam Pomplium fama ferret, praetermissis suis civibus regem alienigenam patribus auctoribus sibi ipse populus adscivit eumque ad regnandum | Sabinum hominem Romanum Curibus [p. 284. accivit. Qui ut huc venit, quamquam populus curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit, hominesque Romanos instituto Romuli bellicis studiis ut vidi incensos, existimavit eos paulum ab illa consuetudine esse revocandos.

XIV. 26. Ac primum agros, quos bello Romulus cepi.
 p. 87.] rat, divisit viritim civibus | docuitque sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare commodis omnibus, amoremque eis otii et pacis iniecit, in quibus facilime iustitia et fides convalescit et quorum patrocinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur. Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inventis ad pristinum numerum duo augures addidit et sacris e principi p. 88.] pum numero pontifices quinque praefecit et animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus, ardentes consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigavit adiunxitque praeterea flamines, Salios virginesque Vestales omnisque partis religionis statuit sanctissime. 27. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem, apparatum per facilem esse voluit. Nam quae perdiscenda p. 69.] quaeque obervanda esent multa constituit, sed ea sine impensa. Sic religionibus colendis operam addidit, sumptum removit, idemque mercatus, ludos omnesque conveniundi causas et celebritates invenit. Quibus rebus institutis ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum studiis bellandi iam immanis ac feros. Sic ille p. 70.] quum undequadraginta annos summa in pace concordiaque regnavisset — sequamur enim potissimum Polybiuum nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior —, excessit e vita duabus praeclarissimis ad diutinitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.

XV. 28. Quae quum Scipio dixisset: Verene, inquit Manilius, hoc memoriae proditum est, Africane, regem istum Numam Pythagoraene ipsius discipulum an certe Pythagorae p. 295.] reum fuisse? | Saepe enim hoc de maioribus natu audivimus et ita intellegimus vulgo existimari: neque vero satis id annualium publicorum auctoritate declaratum videamus. Tum Scipio: Falsum est enim, Manili, inquit, id totum, neque solum fictum, sed etiam imperite absurdeque fictum: ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quae non solum facta esse, sed ne fieri quidem potuisse cernimus. p. 296.] Nam quartum | iam annum regnante Lucio

Tarquinio Superbo Sybarim et Crotonem et in eas Italiae partis Pythagoras venisse reperitur. Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adventum. 29. Ex quo intellegi regiis annis dinumeratis potest anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numae primum Italiam Pythagoram | attigisse: neque hoc inter eos, qui diligenter! [q. XVI. p. 39. umquam in dubitatione versatum. Di inmortales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inveteratus error! Ac tamen facile patior non esse nos transmarinis nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque virtutibus.

XVI. 30. Atqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si | progredientem rem publicam atque in [p. 40. optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris: quin hoc ipso sapientiam maiorum statues esse laudandam, quod multa intelleges etiam aliunde sumpta meliora apud nos multo esse facta quam ibi fuissent, unde huc translata essent atque ubi primum exstitissent, intellegesque non fortuito populum Romanum, sed consilio et disciplina confirmatum esse nec tamen adversante fortuna. [p. 217.

XVII. 31. Mortuo rege Pompilio Tullum Hostilium populus regem interrege rogante comitiis curiatis creavit, isque de imperio suo exemplo Pompilii populum consuluit curiatis: Cuius excellens in re militari gloria magnaenque extiterunt res bellicae. Fecitque idem et saepsit de manubiis comitium et curiam, constituitque ius, quo bella indicentur, quod per se iustissime inventum sanxit | fetiali [p. 218. religione, ut omne bellum, quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse atque inpium iudicaretur. Et ut advertatis animum quam sapienter iam reges hoc nostri viderint, tribuenda quaedam esse populo: multa enim nobis de eo genere dicenda sunt, ne insignibus quidem regiis Tullus nisi iussu populi est ausus uti. Nam ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire liceret

[Desiderantur paginae duas.]

32. Propterea et istum non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse, quod erat in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt, si hoc et alteri facile tribueretur. [Augustinus de civ. dei lib. III. cap. 15. Tom. V. p. 179.]

p. 171.] XVIII. 33. *neque* enim serpit, sed volat in optimum statum instituto tuo sermone res publica. s. Post eum Numae Pompilii nepos ex filia rex a populo est Ancus Marcius constitutus, itemque de imperio suo legem curiatam tulit. Qui quum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem. Atque idem Aventinum et Caelium montem adiunxit urbi quosque agros ceperat divisit et silvas mari-
p. 172.] timas omnis publicavit quas ceperat et ad ostium Tiberis urbem condidit colonisque firmavit. Atque ita quum tres et viginti regnavisset annos, est mortuus. Tum Laelius : Laudandus etiam iste rex, sed obscura est historia Romana, si quidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem. s. Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum inlustrata sunt nomina.

XIX. 34. Sed hoc loco primum videtur insitiva qua-
p. 173.] dam | disciplina doctior facta esse civitas. Influxit enim non tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. Fuisse enim quemdam ferunt Demaratum Corinthium et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suae principem, qui quum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non
p. 174.] potuisset, fugisse cum magna pecunia dicitur ac se contulisse Tarquinios in urbem Etruriae florentissimam. Quumque audiret dominationem Cypseli confirmari, defugit patriam vir liber ac fortis et adscitus est civis a Tarquinien-
sibus atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit. Ubi quum de matre familias Tarquiniensi duo filios pro-
creavisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam erudiit

[Desiderantur paginae duae.]

p. 219.] XX. 35. facile in civitatem receptus esset, propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris

est factus, usque eo ut consiliorum omnium particeps et socius paene regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnis civis opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam benignitas. Itaque mortuo Marcio cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius: sic enim suum nomen ex Graeco nomine inflexerat, ut in [p. 220. omni genere huius populi consuetudinem videretur imitatus. Isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum et antiquos patres maiorum gentium appellavit quos priores sententiam rogabat, a se adscitos minorum. 36. Deinde equitatum ad hunc mōrem constituit, q[uo]d us[que] adhuc est retentus: nec potuit [p. 37. Titiensium et Rhamnensium et Lucerum mutare quum cu- peret nomina, quod auctor ei summa augur gloria Attus Navius non erat. Atque etiam Corinthios video publicis equis adsignandis et alendis orborum et viduarum tributis fuisse quondam diligentis. Sed tamen prioribus equitum partibus secundis additis & ac cc. fecit | equites, nu- [p. 38. merumque duplicavit, postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi Romani imminentem. Idemque Sabinos, quum a moenibus urbis reppulisset, equitatū fudit belloque devicit. Atque eumdem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus, aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo bello Sabino in ipsa pugna vovisse facien|dam mortuum- [q. XVII. que esse, quum duodequadraginta regnavisset [p. 31. annos.

XXI. 37. Tum Laelius: Nunc fit illud Catonis certius, nec temporis unius nec hominis esse constitutionem rei publicae: perspicuum est enim quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is, qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidiisse plurimum. Ita est, inquit Scipio. Nam post eum Servius Sul[picius pri- [p. 32. mus iniussu populi regnavisse traditur, quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, quum esset ex quodam regis cliente conceptus. Qui quum famulorum numero educatus ad epulas regis adsisteret, non latuit scintilla ingenii, quae iam tum elucebat in puero: sic erat in omni vel officio vel

[*Desiderantur paginae duae.*]

p. 107.] XXII. 39. *scripsit centurias equitum* duodeviginti censu maximo. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato relicum populum distribuit in quinque classis senioresque a iunioribus divisit, eosque ita disparavit, ut suffragia non in multitudinis, sed in locupletium potestate essent, curavitque, quod semper in re publica tenendum est, ne plurimum valeant plurimi.
p. 108.] Quae | discriptio si esset ignota vobis, explicaretur a me. Nunc rationem videtis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suffragiis et prima classis addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXVIII. centurias habeat: quibus ex centum quattuor centuriis — tot enim reliquae sunt — octo solae si accesse-
runt, confecta est vis populi universa, reliquaque multo
p. 93.] maior multitudo sex et nonaginta centuriarum | neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculoso. 40. In quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens, qui quum locupletis assiduos appellasset ab asse dando, eos, qui aut non plus mille quingentum aeris aut omnino nihil in suum censem praeter caput attulissent, proletarios nominavit, ut ex iis quasi pro-

les, id est quasi progenies civitatis, | exspectari vi- [p. 94.
deretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in
una centuria tum quidem plures censebantur quam paene
in prima classe tota. Ita nec prohibebatur quisquam iure
suffragii et is valebat in suffragio plurimum, cuius pluri-
mum intererat esse in optimo statu civitatem. Quin etiam
accensis, velatis, litalicibus, cornicinibus, proletariis

[*Desiderantur paginae quattuor.*]

XXIII. 41. Statu esse optimo constitutam rem publicam,
quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari,
confusa modice nec puniendo irritet animum immanem ac
ferum. [Nonius p. 342. e lib. II. de re publ.]

42. . . . *quinque et sexaginta annis antiquior*, [p. 45.
quod erat XXXVIII. ante primam Olympiadem condita. Et
antiquissimus ille Lycurgus eadem vidi fere. Itaque ista
aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus vi-
detur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. Sed
quod proprium est in nostra re publica, quo nihil possit
esse praecarius, id persequar, si potero, subtilius, quod
erit eius | modi, nihil ut tale ulla in re publica re- [p. 46.
periatur. Haec enim, quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt
et in hac civitate et in Lacedaemoniorum et in Karthaginien-
sium, ut temperata nullo fuerint modo. 43. Nam in qua re
publica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim re-
gia, quamvis in ea sit et senatus, ut tum fuit Romae, quum
erant reges, ut Spartae Lycurgi legibus, et ut sit aliquod
etiam populi | ius, ut fuit apud nostros reges, ta- [q. XVIII.
men illud excellit regium nomen, neque potest [p. 145.
eius modi res publica non regnum et esse et vocari. Ea
autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam,
quod unius vitio praecipitata in perniciosissimam partem
facillime decidit. Nam ipsum regale genus civitatis non
modo non est reprehendendum, sed haud scio an reli-
quis | simplicibus longe anteponendum, si ullum [p. 146.
probarem simplex rei publicae genus, sed ita; quoad statum
suum retinet: is est autem status, ut unius perpetua pote-
state et iustitia omnique sapientia regatur salus et aequabi-

litas et otium civium. Desunt omnino ei populo multa, qui sub rege est, in primisque libertas, quae non in eo est, ut iusto utamur domino, sed ut nullo

[*Desiderantur paginae duae.*]

p. 15.] XXIV. 44. . . . Itaque illa praeclara constitutio Romuli quum ducentos annos et viginti fere firma mansisset — [Nonius p. 526. e Cic. lib. II. de re publ.]

45. . . . ferebant. Etenim illi iniusto domino atque acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello devicit et Suessam Pometiam urbem opulentam refertamque cepit et maxima auri argenteique praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit et colonias deduxit et institutis eorum, p. 16.] a quibus ortus erat, | dona magnifica quasi libamenta praedarum Delphos ad Apollinem misit.

XXV. 46. Hic ille iam vertetur orbis, cuius naturalem motum atque circuitum a primo discite adgnoscere. Id enim est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publicarum, ut quum sciatis quo quaeque res inclinet, retinere aut ante p. 255.] possitis | occurrere. Nam rex ille, de quo loquor, primum optimi regis caede maculatus, integra mente non erat, et quum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se volebat. Deinde victoriis divitiisque subnixus exultabat insolentia neque suos mores regere poterat neque suorum libidines. 47. Itaque quum maior eius filius Lucretiae, Tricipitini filiae, Conlatini uxori, vim attulisset mu- p. 256.] lierque pudens et nobilis ob illam iniuriam sese ipsa morte multavisset, tum vir ingenio et virtute praestans L. Brutus depulit a civibus suis iniustum illud durae servitutis iugum: qui quum privatus esset, totam rem publicam sustinuit, primusque in hac civitate docuit in conservanda ci- vium libertate esse privatum neminem. Quo auctore et p. 245.] principe concitata civitas et hac recenti querella Lucretiae patris ac propinquorum et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum, exu-

lem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

XXVI. 48. Videtisne igitur ut de rege dominus exstiterit uniusque vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum conversum sit? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyrannum vocant: nam regem illum volunt esse, [p. 246.] qui consultit ut parens populo conservatque eos, quibus est praepositus, quam optima in condicione vivendi. Sane bonum, ut dixi, rei publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad perniciosissimum statum. 49. Simul atque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius neque foedius nec dis hominibus que invisi animal ullum cogitari [p. 229.] potest: qui quamquam figura est hominis, morum tamen immanitate et feritate vastissimas vincit beluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem velit? Sed erit hoc de genere nobis alias aptior dicendi locus, quum res ipsa admonuerit ut in eos dicamus, qui etiam liberata iam [p. 30.] civitate dominationes adpetiverunt.

XXVII. 50. Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt: nostri quidem omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpetuam potestatem haberent. Itaque et Spurius Cassius et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare voluisse dicti sunt; et modo *Tib. Gracchus*

[*Desiderantur paginae duae.*]

XXVIII. 51. . . . *Lycurgus γέροντας Lacedae-* [p. 135.] mone appellavit, nimis is quidem paucos, xxviii, quos penes summam consilii voluit esse, quum imperii summam rex teneret: ex quo nostri idem illud secuti atque interpretati, quos senes ille appellavit, nominaverunt senatum, ut etiam Romulum patribus lectis fecisse diximus, tamen excellit atque eminet vis, potestas nomenque regium. Inpertinet etiam populo potestatis | aliquid, ut et *Lycurgus* et [p. 136.] *Romulus*: non satiaris eum libertate, sed incenderis cupi-

ditate libertatis, quum tantum modo potestatem gustandi feceris. Ille quidem semper inpendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, existat iniustus. Est igitur fragilis ea fortuna populi, quae posita est in unius, ut dixi antea, voluntate vel moribus.

XXIX. 52. Qua re prima sit haec forma et species et q. XVIII.] origo ty|ranni, inventa nobis in ea re publica, quam p. 189.] auspicato Romulus considerit, non in illa, quam, ut perscripsit Plato, sibi ipse Socrates Peripatetico illo in sermone depinxerit: ut, quem ad modum Tarquinius non novam potestatem nactus, sed, quam habebat, usus iniuste, totum genus hoc regiae civitatis everterit: sit huic opposi- p. 190.] tus alter, bonus et sapiens et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae: sic enim appelletur quicumque erit rector et gubernator civitatis. Quem virum facite ut agnoscatis: est enim, qui consilio et opera civitatem tueri potest. Quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone nostro saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione tractandum

[Desiderantur paginae duodecim.]

p. 187.] XXX. 53. *Plato regionem sedesque civium aequis apprime partibus divisas requisivit, civitatemque optandam magis quam sperandam quam minimam posuit, non quae possit esse, sed in qua ratio rerum civilium perspici posset effecit.* Ego autem, si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem, quas ille vidit, non in umbra et imagine civitatis, sed in amplissima re publica enitar ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam virgula videar attin- p. 188.] gere. | Iis enim regiis quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis expulsoque Tarquinio tantum odium populum Romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum vel potius excessum Romuli desiderium. Itaque ut tum carere rege, sic pulso Tarquinio nomen regis audire non poterat. Hic facultatem cum

[Desiderantur paginae sedecim.]

XXXI. 54. Itaque illa praeclara constitutio Romuli quum ducentos annos et quadraginta fere firma mansisset Nonius p. 526.]

Romani regalem dominationem non ferentes annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando. [Augustinus de civ. dei lib. V. cap. 12.] [q. XX. lex illa tota sublata est. Hac mente tum nostri [p. 35. maiores et Conlatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt et reliquos Tarquinios offensione nominis. Eademque mente P. Valerius et fasces primus demitti iussit, quum dicere in contione coepisset, et aedis suas detulit sub Veliam, postea quam, quod in excelsiore loco Veliae coepisset aedificare, eo ipso, ubi rex | Tul- [p. 36. lus habitaverat, suspicionem populi sensit moveri. Idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam, quae centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret neve verberaret. Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales, | itemque ab omni iudicio poenaque provo- [p. 119. cari licere indicant XII. tabulae conpluribus legibus: ut, quod proditum memoria est, XVI. viros, qui leges scripserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit reliquos sine provocatione magistratus non fuisse, Luciique Valerii Potiti et M. Horatii Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium, consularis lex sanxit, | ne qui magi- [p. 120. stratus sine provocatione crearetur. Neque vero leges Porciae, quae tres sunt trium Porciorum, ut scitis, quicquam praeter sanctionem attulerunt novi. 55. Itaque Publicola lege illa de provocatione perlata statim securis de fascibus demi ius|sit postridieque sibi collegam Sp. [p. 185. Lucretium subrogavit suosque ad eum, quod erat maior natu, lictores transire iussit, instituitque primus ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praenarent, ne plura insignia essent imperii in libero populo quam in regno fuisserent. Haud mediocris hic, ut ego quidem intellego, vir fuit, qui modica libertate populo data facilius tenuit auctoritatem

principum. Neque ego haec nunc sine causa tam veterem p. 186.] vobis et tam obsoleta decant, | sed inlustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio ad quae reliqua oratio dirigatur mea.

XXXII. 56. Tenuit igitur hoc in statu senatus rem publicam temporibus illis, ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate et instituto ac more gererentur, atque uti consules potestatem haberent temporis p. 5.] dumtaxat annuam, | genere ipso ac iure regiam. Quodque erat ad optinendam potentiam nobilium vel maximum vehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata nisi ea patrum adprobavisset auctoritas. Atque his ipsis temporibus dictator etiam est institutus decem fere anni post primos consules T. Larcius, novumque id genus imperii p. 6.] visum est et proximum similitudini regiae. Sed | tame omnia summa cum auctoritate a principibus cedente populo tenebantur, magnaenque res temporibus illis a fortissimis viris summo imperio praeditis dictatoribus atque consulibus belli gerebantur.

XXXIII. 57. Sed id, quod fieri natura rerum ipsa cogebat, ut plusculum sibi iuris populus adscisceret, liberatus a regibus, non longo intervallo, sexto decimo fere anno p. 7.] Postumo Co[minio Sp. Cassio consulibus consecutus est: in quo defuit fortasse ratio, sed tamen vincit ipsa rerum publicarum natura saepe rationem. Id enim tenetote, quo initio dixi, nisi aequabilis haec in civitate compensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus et auctoritatis in principum consilio et libertatis in populo sit, non posse hunc incomparabilem rei publicae conservari statum. 58. Nam quum esset ex aero alieno commota civitas, plebs montem sacrum prius, deinde Aventinum occupavit. Ac ne Lycurgi quidem disciplin tenuit illos in hominibus Graecis frenos: nam etiam Sparta regnante Theopompo sunt item quinque, quos illi ephoro appellant, in Creta autem decem, qui cosmoe vocantur ut contra consulaire imperium tribuni pl., sic illi contri p. 191.] vim | regiam constituti.

XXXIV. 59. Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus no-

stris in illo aere alieno medendi, quae neque Solonem Atheniensem non longis temporibus ante fugerat neque post aliquanto nostrum senatum, quum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata nectierque postea desistum, semperque huic generi, quum plebes publica calamitate inpendiis debilitata deficeret, salutis omnium causa [p. 192. aliqua sublevatio et medicina quaesita est. Quo tum consilio praetermissa causa populo nata est duobus tribunis plebis per seditionem creatis, ut potentia senatus atque auctoritas minueretur: quae tamen gravis et magna remanebat sapientissimis et fortissimis et armis et consilio civitatem tuentibus, quorum auctoritas maxime florebat, [p. 129. quod, quum honore longe antecellerent ceteris, voluptatis erant inferiores nec pecuniis ferme superiores, eo que erat cuiusque gratior in re publica virtus, quod in rebus privatis diligentissime singulos cives opera, consilio, reuebantur.

XXXV. 60. Quo in statu rei publicae Sp. Cassium de occupando regno molientem, summa apud populum gratia florentem, quaestor i accusavit eumque, ut audistis, [p. 130. quum pater in ea culpa esse conperisse se dixisset, cedente populo morte mactavit. Gratamque etiam illam rem quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multae sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius consules comitiis centuriatis tulerunt. Annis postea xx. ex eo, quod L. Papirius P. Pinarius censores multis dicendis vim [p. 41. virmentorum a privatis in publicum averterant, levis aestinatio pecudum in multa legе C. Iulii P. Papirii consulum constituta est.

XXXVI. 61. Sed aliquot ante annis, quum summa esset auctoritas in senatu populo paciente atque parente, initatio est ut et consules et tribuni pl. magistratu se abdicarent utque ut xviri maxima potestate sine provocacione [p. 42. crearentur, qui et summum imperium haberent et leges scriberent. Qui quum x. tabulas summa legum aequitate prudenterque conscripsissent, in annum posterum decem viros alios subrogaverunt, quorum non similiter fides nec iustitia laudata. Quo tamen e collegio laus est illa

eximia C. Iulii, qui hominem nobilem L. Sestium, cuius i
q. XXII. cu|biculo ecfossum esse se praesente mortuum d
p. 137.] ceret, quum ipse potestatem summam habere
quod decemvir sine provocatione esset, vades tamen po
poscit, quod se legem illam piaeclaram neglecturum neg
ret, quae de capite civis Romani nisi comitiis centuriat
statui vetaret.

XXXVII. 62. Tertius est annus xviralis consecutus, quu
p. 138.] iidem essent nec alios subrogare voluissent. | In ha
statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse
diuturnum, quod non esset in omnis ordines civitatis aequa
bilis, erat penes principes tota res publica, paepositis xvir
nobilissimis, non oppositis tribunis pl., nullis aliis adiunct
magistratibus, non provocatione ad populum contra nece
et verbera relicta. 63. Ergo horum ex iniustitia subito e
p. 183.] orta est maxima perturbatio et totius commutat
rei publicae: qui duabus tabulis iniquarum legum additi
quibus, etiam quae diiunctis populis tribui solent con
bia, haec illi ut ne plebei cum patribus essent, inhumani
sima lege sanxerunt, quae postea plebei scito Canuleio a
rogata est, libidinoseque omni imperio et acerbe et ava
populo paeefuerunt. Nota scilicet illa res et celebrata m
p. 184.] numen|tis plurimis litterarum, quum Decimus q
dam Verginius virginem filiam propter unius ex illis xvii
intemperiem in foro sua manu interemisset ac maerens
exercitum, qui tum erat in Algido, confugisset, milites be
lum illud, quod erat in manibus, reliquisse et primum mo
tem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, dein
Aventinum armatos insedisse

[Desiderantur paginae octo.]

Dictatore L. Quintio dicto. [Philargyrius ad Virg
Georg. III. 125. p. 9. ed. Paris.]
p. 193.] maiores nostros et probavisse maxime et re
nuisse sapientissime iudico.

XXXVIII. 64. Quum ea Scipio dixisset silentioque o
nium reliqua eius exspectaretur oratio, tum Tubero: Quo
iam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex n

judies quid in oratione tua desiderem. Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. Tum ille: Laudavisse mihi videris nostram rem publicam, quum ex te non de nostra, [p. 194. sed de omni re publica quaesisset Laelius. Nec tamen didici ex oratione tua istam ipsam rem publicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus constituere vel conservare possimus.

XXXIX. 65. Hic Africanus: Puto nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem, Tubero, fore disserundi locum. De optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respon|disse ad id, quod quaesierat [p. 143]. Laelius. Primum enim numero definieram genera civitatum tria probabilia, perniciosa autem tribus illis totidem contraria, nullumque ex eis unum esse optimum, sed id praestare singulis, quod e tribus primis esset modice temperatum. 66. Quod | autem exemplo nostrae civitatis [p. 144. usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit: nam id fieri potuit sine exemplo: sed ut civitate maximâ reapse cerneretur quale esset id, quod ratio oratioque describeret. Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae imagine utendum est nobis, quoniam tu hanc imaginem urbis et populi ni

[*Multa desiderantur.*]

XL. 67. s. quem iam dudum quaero et [q. XXIII.
ad quem cupio pervenire. l. Prudentem fortasse [p. 19.
quaeris? Tum illè: Istum ipsum. l. Est tibi ex eis ipsis,
qui adsunt, bella copia, vel ut a te ipso ordiare. Tum Scipi-
o: Atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset!
Sed tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa vidimus,
immani et vastae insidens beluae coërcet et regit beluam,
quocumque vult levi admonitu, non ac | tu inflectit [p. 20.
illam feram. l. Novi et, tibi quum essem legatus, saepe vidi.
s. Ergo ille Indus aut Poenus unam coërcet beluam et eam
docilem et humanis moribus adsuetam: at vero ea, quae
latet in animis hominum quaeque pars animi mens vocatur,
non unam aut facilem ad subigendum frenat et domat, si

quando id efficit, quod perraro potest. Namque et illa te
nenda est ferox

[*Desiderantur quatuor minimum paginae.*]

XLI. 68. 1. Quae sanguine alitur, quae in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur. [Nonius p. 300. e Cic. lib. II. de re publ.]

2. *Hercules, qui ob virtutem clarissimus et quasi Afric anus inter deos habetur etc. Quid enim tam magnificum. [se cit], si leonem aprumque superavit? si aves sagittis deiecit? si regium stabulum egressit? si viraginem vicit cingulumque detraxit? si equos feroce cum domino interemit? — Non enim fortior iudicandus est qui leonem quam qui violentiam et in se ipso inclusam feram superat iracundiam aut qui rapacissimas volucres deiicit quam qui cupiditates avidissimas coercet aut qui Amazonem bellatricem quam qui libidinem vincit pudoris ac famae debellatricem aut qui finum de stabulo quam qui vitia de corde suo egerit, quae magis sunt perniciosa, quia domestica et propria mala sunt, quam illa, quae et vitari poterant et caveri. Ex quo fit ut ille solus vir fortis debeat iudicari, qui temperans est et moderatus et iustus.* [Lactantius inst. div. I. 9.]

3. *Homo qui habet imperium ac potestatem, late nocet per iram, sanguinem fundit, urbes subvertit, populos delet, provincias ad solitudinem redigit.* [Idem de ira dei cap. 5.]

4. Cupido autem et expetenti et lubidinoso et volutabundo in voluptatibus. [Nonius p. 491. e Cic. lib. II. de re publ.]

5. *Tres sunt affectus, qui homines in omnia facinora praecipites agunt, ira, cupiditas, libido. Ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido voluptates.* [Lactantius inst. div. lib. VI. cap. 19.]

6. Quartaque anxitudo prona ad luctum et maerens semperque ipsa se sollicitans. [Nonius p. 72. e Cic. lib. II. de re publ.]

7. Esse autem angores, si miseria afflictas atque abiectas timiditate et ignavia. [Idem p. 228. e Cic. lib. II. de re publ.]

8. Ut auriga indoctus e curru trahitur, opteritur, eliditur, laniatur. [Idem e Cic. lib. II. de re publ.]

9. *Concitationses animorum iuncto currui similes sunt, in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut viam noverit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet: si autem aberraverit, licet placide ac leniter eat, aut per confragosa vexabitur aut per praecipitia labetur aut certe quo non est opus deferetur.* [Lactantius inst. div. VI. 17.]

XLII. 69. dici possit. Tum Laelius: Video [p. 25. iam illum, quem exspectabam, virum cui praeficias officio et muneri. Huic scilicet, Africanus, uni paene: nam in hoc fere uno sunt cetera, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat, ut ad imitationem sui vocet alios, ut sese splendore animi et vitae suae sicut speculum prebeat civibus. Ut enim in fidibus aut i tibiis atque ut [p. 26. in cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditae ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur et congruens, sic ex summis et infimis et mediis et interiectis ordinibus ut sonis moderata ratione civitas consensu dissimillimorum concinit, et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, artissimum atque optimum in omni re publica vinculum incolumitatis, eaque sine iustitia nullo pacto esse potest]. [Haec et sequentia refert e Cic. lib. II. de re publ. Augustinus de civ. dei II. 21. Tom. V. p. 131.]

XLIII. 70. *Ac deinde quum aliquanto latius et uberior disservisset (Scipio) quantum prodesset iustitia civitati quantumque obesset, si auisset, suscepit deinde Philus, unus eorum, qui disputationi aderant, et poposcit ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur ac de iustitia plura dicerentur propter illud, quod iam vulgo ferebatur, rem publicam geri sine iniuria non posse.*

Claret ergo quoniam et aequitas et imperia confirmet et iustitia dissolvat, quae ne unam quidem privatam potest regere familiam. [S. Ambrosius de offic. lib. II. cap. 19.]

XLIV. 71. plenam esse iustitiae. Tum Scipio: [p. 9. Adsentior vero renuntioque vobis nihil esse quod adhuc de re publica dictum putemus aut quo possimus longius pro-

gredi, nisi erit confirmatum non modo falsum illud esse, sine iniuria non posse, sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. Sed, si pl.
p. 10.] cet, [in hunc diem hactenus. Reliqua — satis enim multa restant — differamus in crastinum. Quum ita placuisse, finis disputandi in eum diem factus est.

M. TULLII CICERONIS
DE RE PUBLICA
LIBER. TERTIUS.

A D N O T A T I O.

De pristica huius libri forma Nobbius sic fere disputat: *Principium deest in cod. Vat. cum ipso titulo libri tertii. Cui qui a Maio ob foliorum Vaticanorum cum extremo libro II. cohaerentiam tribuitur praeclarus [conf. Cic. de legibus lib. I. cap. 9.] de mente humana locus disputationi de iustitia prooemii causa praemissus, idem a Lactantio [de opif. dei cap. 1.] ad quartum librum refertur. Maiores autem in modum confirmat Maii sententiam libri III. summarium ab Augustino de civ. dei lib. II. cap. 21. proditum. Nam si verum est, quod Vaticanus ille Tullianaee dictionis investigator quam ex aliis Lactantii locis tum maxime ex inst. lib. III. extr. conatus est ostendere, Cicero huic libro prooemium praemisit eius modi, hominem ea lege natum esse, ut ratione, qua sola a caeleris animantibus differret, studiose exculta sapientiae beneficio frueretur et iustitiae. Ita Cicero, ante quam de iustitia disputaret, de qua libro III. egisse ab Augustino traditur, facile potuit de mente humana disserere, ut quae esset una capax iustitiae.*

ARGUMENTUM AUGUSTINI.

In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum, qui sentirent sine iniustitia regi non posse rem publicam, purgans se praecipue, ne hoc ipse sentire

crederetur, egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utillem rei publicae, illam vero inutilem veri similibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. Tum Laelius roganibus omnibus iustitiam defendere adgressus est adseruitque quantum potuit nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. Qua quaestione quantum satis visum est pertractata Scipio ad intermissa revertitur, recolitque suam atque commendat brevem rei publicae definitionem, quae dixerat eam esse rem populi, populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Debet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas, atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rem publicam, id est, rem populi, quum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege sive a paucis optimatibus sive ab universo populo. Quum vero iniustus est rex, quem tyrannum more Graeco appellavit, aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem, aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non repperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret, non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam, quoniam non esset res populi, quum tyrannus eam factiove capessereret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

* * *

I. 1. 1. *In libro tertio de re publica Tullius hominem dicit non ut a matre, sed ut a noverca natura editum in vitam, corpore nudo, fragili et infirmo, animo autem anxio ad modestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis.* [Augustinus contra Iulianum Pelag. lib. IV. cap. 12. Tom. VII. p. 1048. ed. Basil.]

2. 2. *Homo quum fragilis imbecillisque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est et ea omnia, quae firmiora nascuntur, etiam si vim caeli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit ut plus homini conferat ratio quam natura mutis, quoniam in illis nec magnitudo virium neque firmitas corporis efficere potest quo minus aut opprimantur a nobis aut nostrae subiecta sint potestati etc. Plato naturae gratias egit, quod homo natus esset etc.* [Lactanius de opificio dei cap. 3.]

[*Desiderantur hic paginae minimum quattuor.*]

p. 3.] II. 3. . . . et vehiculis tarditati, eademque quum accepisset homines inconditis vocibus incohatum quiddam et confusum sonantis, incidit has et distinxit in partis et ut signa quaedam sic verba rebus impressit hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis vinclo conligavit. A simili etiam mente, vocis qui videbantur infiniti soni, p. 4.] paucis notis inventis | sunt omnes signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus et indicia voluntatum et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res quum ad vitam necessaria tum una immutabilis et aeterna: quae prima inpulit etiam ut suspiceremus in caelum nec frustra siderum motus intueremur dinumerationibusque noctium ac dierum

[*Desideruntur sere octo paginae.*]

p. 207.] III. 4. . . . quorum animi altius se extulerunt et aliquid dignum dono, ut ante dixi, deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. Qua re sint nobis isti, qui de ratione vivendi disserunt, magni homines, ut sunt, sint eruditi, sint veritatis et virtutis magistri, dum modo sit haec quaedam sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa sive etiam in istorum otio ac litteris tractata res, sicut est, p. 208.] minime | quidem contempnenda, ratio civilis et disciplina populorum; quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et divina virtus exsisteret. 5. Quod si quis ad ea instrumenta animi, quae natura quaeque civilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam et uberiorem rerum cognitionem putavit, ut ii ipsi, qui in horum librorum disputatione ver- p. 201.] santur, nemo est quin eos | anteferre omnibus debeat. Quid enim potest esse praeclarior quam quum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? Aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui ne quid praetermitterent quod ad summam laudem clarorum viorum pertineret, ad domesticorum maiorumque morem etiam p. 202.] hanc a Socrate adventiciam doc|trinam adhibuerunt.

6. Quare qui utrumque voluit et potuit, id est, ut quum
maiorum institutis tum doctrina se instrueret, ad laudem
hunc omnia consecutum puto. Sin altera est utra via pru-
dentiae diligenda, tamen, etiam si cui videbitur illa in optimis
studiis et artibus quieta vitae ratio beatior, haec civilis
laudabilior est certe et inlustrior, ex qua vita sic summi viri
ornantur, ut vel M'. Curius.

Quem nemo ferro potuit superare nec auro,

[Desiderari videntur paginae sex.]

[*Desiderantur paginae duodecim.*]

V. 8. *advocati*. Et Philus: Praeclaram vero [p. 21.] causam ad me defertis, quum me improbitatis patrocinium suscipere voltis. Atqui id tibi, inquit Laelius, verendum est, si ea dixeris, quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire videare, quum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei, neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partis disserendi, quod ita facillime verum inveniri putas. Et Philus: Heia vero, inquit, geram | morem vobis et me obliniam sciens, quod [p. 22.] quoniam qui aurum quaerunt non putant sibi recusandum,

nos, quum iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam, quem ad modum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt L. Furio Philo, quae Carneades, Graecus homo et consuetus, quod Q. XXII.] commodum esset verbis

[*Desiderari videntur paginae quattuor.*]

9. 3. *Neque ego hercle ex mea animi sententia loquar, sed ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet.* [Nonius p. 263. cf. Lactant. inst. div. lib. VII. cap. 7.]

VI. 4. *Carneades, Academicæ sectæ philosophus, cuius in disserendo quae vis fuerit, quae eloquentia, quod acumen qui nescit, is ex praedicatione Ciceronis intelliget aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima ostendit non posse id explicari, nec si Carneadæ ipsum Orcus remittat. Is quum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de iustitia copiose audiente Galba et Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit et iustitiam, quam pridie laudaverat, sustulit, non quidem philosophi gravitate, cuius firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitiū genere in utramque partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet adserentes posset refutare. Eam disputationem, qua iustitia evertitur, apud Ciceronem L. Furii recordatur, credo, quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quae pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, everttere.* [Lactantius inst. div. lib. V. cap. 14.]

VII. 10. 5. *Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, adserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cūque tribuat, quod aequitatem in omnibus servet, et quum caelerae virtutes quasi tacitae sint et intus inclusae, solam esse iusti-*

tiam, quae nec sibi tantum conciliata sit nec occulta, sed foras tota promineat et ad bene faciendum prona sit, ut quam plurimis prospicit. Quasi vero in iudicibus solis atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat et non in omnibus.

11. *Atquin nullus est hominum ne infimorum quidem ac mendicorum in quem iustitia cadere non possit. Sed quia ignorabant quid esset unde profueret, quid operis haberet, summan illam virtutem, id est, commune omnium bonum, paucis tribuerunt eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito existit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem et iustitiam, quae fundamentum stabile non habebat, everteret, non quia vituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. [Lactantius epitom. cap. 55.]*

6. *Iustitia foras spectat et projecta tota est atque eminet. [E Cic. lib. de re publ. II., ut ait Nonius p. 373.]*

7. *Quae virtus praeter caeteras tota se ad alienas porrigit utilitates atque explicat. [Indidem, ut ait idem p. 299.]*

VIII. 12. . . . et reperiret et tueretur, alter [p. 205. autem de ipsa iustitia quattuor implevit sane grandis libros. Nam ab Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinet. Illorum fuit heroum eam virtutem, quae est una, si modo est, maxime munifica et liberalis et quae omnis magis quam sepse diligit, aliis nata potius quam sibi, excitare iacentem et in illo [p. 206. divino solio non longe a sapientia conlocare. **13.** Nec vero illis aut voluntas defuit — quae enim iis scribendi alia causa aut quod omnino consilium fuit? — aut ingenium, quo omnibus praestiterunt. Sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. Ius enim, de quo quaerimus, civile est aliquod, naturale nullum: nam si esset, ut calida et frigida et amara et dulcia, sic essent iusta et iniusta eadem omnibus. [p. 17.

IX. 14. Nunc autem, si quis illo Pacuviano invehens alitum anguium curru multas et varias gentes et urbes despiceret et oculis conlustrare possit, videat primum in illa

incorrupta maxime gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet, bovem quendam putari deum, quem Apim Aegyptii nominent, multaque alia portenta apud eosdem et cuiusque generis p. 18.] beluas numero consecratas deorum. Deinde Graeciae, sicut apud nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria putaverunt, eamque unam ob causam Xerxes inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret. 15. Post autem cum Persis et Philippus, qui cogitavit, et Alexander, p. 27.] qui gessit, hanc bellandi causam inferebat, quod vellet Graeciae fana poenire: quae ne reficienda quidem Graii putaverunt, ut esset posteris ante os documentum Persarum sceleris sempiternum. Quam multi, ut Tauri in Axino, ut rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immolare et pium et dis immortalibus gratissimum esse duxerunt! Vitae vero instituta sic distant, ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent, Lacedaemonii suos omnip. 28.] nes agros esse dictitarint, quos spiculo possent attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant omnem suam esse terram quae oleam frugesve ferret. Galli turpe esse ducunt frumentum manu quaerere, itaque armati alienos agros demetunt. 16. Nos vero iustissimi homines, qui transalpinas gentis oleam et vitem serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliveta nostraeque vineae: quod quum p. 203.] faciamus, prudenter facere dicimur, iuste non dicimur, ut intellegatis discrepare ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem, ille legum optumarum et aequissimi iuris inventor, agros locupletium plebi ut servitio colendos dedit.

X. 17. Genera vero si velim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus varia, sed in una urbe vel in hac ipsa milliens mutata demonstrem, ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius p. 204.] iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adulescens dicere nondum Voconia lege lata: quae quidem ipsa lex utilitatis virorum gratia rogata in mulieres plena est iniuriae. Cur enim pecuniam non habeat

mulier? cur virginis Vestali sit heres, non sit matri suae? Cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens salva lege, mea triciens non posset

[*Desiderari videntur paginae duae.*]

XI. 18. . . . sanxisset iura nobis et omnes isdem [p. 13. et idem non alias aliis uterentur. Quaero autem, si iusti hominis et si boni est viri parere legibus, quibus? an quae-cumque erunt? at nec inconstantiam virtus recipit nec varietatem natura patitur, legesque poena, non iustitia nostra comprobantur. Nihil habet igitur naturale ius: ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. An vero in legibus varietatem esse dicunt, natura autem viros bonos eam iustitiam | sequi, quae sit, non eam, quae putetur? esse [p. 14. enim hoc boni viri et iusti, tribuere id quique quod sit quoque dignum. 19. Ecquid ergo primum mutis tribuemus beluis? non enim mediocres viri, sed maxumi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant, clamantque inexpialis poenas impendere iis, a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae, quod scelus qui velit [Q. XXq. III.

[*Multa desiderantur.*]

XII. 20. *Homo divini iuris ignarus, gentis suae leges tamquam verum ius amplectitur, quas non utique iustitia, sed utilitas repperit.* Cur enim per omnes populos diversa et varia iura sunt condita, nisi quod una quaeque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile? quantum a iustitia recedat utilitas populus ipse Romanus docet, qui per fetiales bella indicendo et legitime iniurias faciendo semperque aliena cupiendo atque rapiendo possessionem sibi totius orbis comparavit. [Lactantius inst. div. lib. VI. cap. 9.]

Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur et victoriis propagatur. Porro bella et victoriae captis et eversis plurimum urbibus constant. Id negotium sine deorum iniuria non est: eaedem strages moenium et templorum: pare's

caedes civium et sacerdotum, nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum quot tropaea, tot de dis quot de gentibus triumphi, tot manubiae, quot manent adhuc simulacra captorum deorum etc.

[Tertullianus apolog. cap. 25.]

21. *Carneadis summa disputationis haec fuit, iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus eius apud eosdem pro temporibus saepe mutata, ius autem naturale esse nullum. Omnes et homines et alias animantes aequaliter utilitates suas natura ducente ferri, proinde aut nullam esse iustitiam aut; si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret, alienis commodis consulens.* [Lactantius inst. div. lib. V. cap. 16.]

Quae sunt patriae commoda, nisi alterius civitatis aut gentis incommoda? id est fines propagare aliis violenter erexit, augere imperium, vectigalia facere meliora etc. Itaque haec bona quisquis patriae adquisierit, hoc est eversis civitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia referserit, agros ceperit, cives suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in caelum, in hoc putatur summa et perfecta esse virtus: qui error non modo populi et imperitorum, sed etiam philosophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam. [Lactantius inst. div. lib. VI. cap. 6.]

p. 57.] XIII. [XIV.] 23. Sunt enim omnes, qui in populum vitae necisque potestatem habent, tyranni, sed se Iovis optimi nomine malunt reges vocari. Quum autem certi propter divitias aut genus aut aliquas opes rem publicam tenent, est factio, sed vocantur illi optimates. Si vero populus plurimum potest omniaque eius arbitrio reguntur dicitur illa libertas, est vero licentia. Sed quum alius alium timet et homo hominem et ordo ordinem, tum; quia sibi p. 58.] nemo confidit, quasi pactio fit inter populum et potentis: ex quo exsistit id quod Scipio laudabat coniunctum civitatis genus. Etenim iustitiae non natura nec voluntas, sed imbecillitas mater est. Nam quum de tribus unum esset optandum, aut facere iniuriam nec accipere aut et facere et accipere aut neutrum, optimum est facere, impune si possis, secundum nec facere nec pati, miserrimum digladiari

semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis. Ita qui primum illud adsequi

[Aliquot paginae desunt.]

XIV. [XII.] 24. Nam quum quaereretur ex eo, quo sceere impulsus mare haberet infestum uno myoparone: Eolem, inquit, quo tu orbem terrae. [Nonius p. 125. p. 318. 534. e Cic. lib. III. de re publ.]

.... omnibus *quaeritote*. Sapientia iubet augere [p. 47. pes, amplificare divitias, proferre finis. Unde enim posset [Alexander] summus *ille imperator, qui in Asia olim armis*] finis imperii propagavit, nisi aliquid de alieno accessisset, imperare, quam plurimis frui voluptatibus, polere, regnare, dominari? Iustitia autem praecipit parcere mnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, acra, publica, [aliena] non [tangere]. | Quid igitur [p. 48. fficitur? Si sapientiae pareas, divitiae, potestates, opes, onores, imperia, regna vel privatis vel populis. Sed uoniam de re publica loquimur, sunt inlustriora quae ublige fiunt, quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, e populi sapientia dicendum puto.

XV. [XII.] 25. Et iam omittam alios: noster hic *populus, uem Africanus hesterno sermone a stirpe repetivit, cuius nperio iam orbis terrae tenetur, iustitia an sapientia est minimo omnium maximus factus?* *Omnibus populis, qui orerent imperio, et Romanis quoque ipsis, qui totius orbis otirentur, si iusti velint esse, hoc est, si aliena restituant, d casas est redeundum et in egestate ac miseriis iacentum,* | praeter Arcadas et Atheniensis, qui, credo, [p. 1. mentes hoc interdictum iustitiae ne quando exsisteret, comenti sunt se de terra tamquam hos ex arvis musculos extitisse.

XVI. 26. Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui inime sunt in disserendo mali, qui in ea causa eo plus ictoritatis habent, quia, quum de viro bono quaeritur, uem apertum et simplicem volumus esse; non sunt in sputando vafri, non veteratores, non malitiosi. Negant enim sapientem idcirco virum bonum esse, quod eum [p. 2. cic. IV. 2.

sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet, sed quo vacua metu, cura, sollicitudine, periculo vita bonorum virorum sit, contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplici versentur. Nullum autem emolumentum esse, nullum in iustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam putes damna

[*Desiderantur in Cod. Vat. quattuor minimum paginae, sed unferè pagina loco ab Lactantio adlatu suppletur.*]

XVII. 27. [Lactantius inst. div. lib. V. cap. 12.] Quaesi duo sint, quorum alter optimus vir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide, alter insignis scelere et audacia, si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum sceleratum, facinorosum, nefarium putet, contra autem, qui si improbissimus, existimet esse summa probitate ac fiducia proque hac opinione omnium civium bonus ille vir vexetur rapiatur, manus ei denique adferantur, effodiantur oculi p. 11.] damnetur, vinciatur, uratur, extermi[n]etur, egestas postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur, contra autem ille improbus laudetur, colatur, a omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperi omnes opes, omnes undique copiae conferantur, vir derque optimus omnium existimatione et dignissimus omnis fortuna optima iudicetur, quis tandem erit tam demens quod dubitet utrum se esse malit?

XVIII. 28. Quod in singulis, id est, in populis, nul p. 12.] est tam stulta civitas | quae non iniuste imperare magis quam servire iuste. Nec vero longius abibo. Consul egredi quae sibi, quum vos mihi essetis in consilio, de Numantii foedere. Quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus; eadem in causa esse Mancinum? Alter vir optimus etiam sua rogationem me ex senatus consulto ferente, alter acerrime se defendit. Si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit, si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat. Utrum

[Aliquot desunt paginae.]

XIX. 29. *Tum omissis communibus ad propria veniebat Carneades). Bonus vir, inquit, si habeat servū fugitivū vel domum insalubrem ac pestilentem, quae vitia solus sciat et ideo proscribat ut vendat, utrumne profitebitur fugitivū servū vel pestileniem domum se vendere an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet vel omnino non vendet. Si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulēt, ed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiāt aliquem qui orichalcum se putet vendere, quum sit illud aurum, aut plumbum, quum sit argentum, tacebitne, ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane videtur malle magno. Inde intelligi volebat et eum, qui sit iustus ac bonus, stultum esse et eum, qui sapiens, malum.*

XX. 30. *Transcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo posset sine periculo vitae iustus esse. Dicebat enim: Nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit et aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum abula deturbabit ut ipse condescendat eaque nixus evadat, maxime quum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet: ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori noluerit quam manus inferre alteri, iam vero iustus ille, sed stultus est, qui vitae suae non parcet, dum parcit alienae. Item: Si acie suorum fusa hostes insequi coeperint et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem, eine pari ei, ut ipse occidatur, an deiiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus: si non ecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est.* 31. *Ita ergo iustitiam quum in duas partes divisisset, alteram civilem esse licens, alteram naturalem, utramque subvertit, quod illa civis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit, naturalis autem illa iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. Arguta haec plane ac venenata sunt et quae M. Tullius non potuit refellere. Vam quum faciat Laelium Furio respondentem pro iustitiaque licentem, irrefutata haec tamquam foveam praetergressus est. Lactantius inst. div. lib. V. cap. 16.]*

XXI. 32. Non gravarer, Laeli, nisi et hos velle putarem
20 *

et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostrae sermonis attingere, praesertim quum heri ipse dixeris tibi nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest, ne desis, omnes te rogamus. [Gellius noct. Att. lib. I. cap. 22. §. 8.]

Sed iuventuti nostrae minime audiendus: quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus: sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis. [Nonius p. 323. e Cic. lib. III. de re publ.]

XXII. 33. Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae voce ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat nec improbo iubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est neque derogari ex hac aliquid licet neque tota abrogari potest, nec vero aut per senatum aut per populum solus hac lege possumus, neque est quaerendus explanator aut interpres eius alias, nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit unus que erit communis quasi magister et imperator omnium deus: ille legis huius inventor, disceptator, lator, cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatur hoc ipso luet maximas poenas, etiam si caetera supplicia quae putantur, effugerit. [Lactantius inst. div. lib. VI. cap. 8. e Cic. lib. III. de re publ.]

XXIII. 34. *Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de re publica disputari:* nullum bellum suscipi a civitate optimi nisi aut pro fide aut pro salute. *Quid autem dicat pro salute vel intelligi quam salutem velut alio loco demonstrans:* Sed haec poenis, *inquit*, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate exilio, vinculis, verberibus, elabuntur saepe privati oblati mortis celeritate, civitatibus autem mors ipsa poena est quae videtur a poena singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persaepe. Civitas autem quum tollitur, deletur, extinguitur, simile est

quodam modo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis
hic mundus intereat et concidat. [Augustinus de civ. dei
ib. XXII. cap. 6. Tom. V. p. 1336 sq.]

35. 8. *In re publica dicit Cicero*: Illa iniusta sunt bella,
quae sine causa suscepta sunt. Nam extra ulciscendi aut
propulsandorum hostium causam bellum geri iustum nullum
potest. *Idem Tullius paucis interiectis subdidit*: Nullum
bellum iustum habetur nisi denunciatum, nisi indictum, nisi
repetitis rebus. [Isidorus Orig. lib. XVIII. cap. 1. §. 2 sq.]

Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam
omnium potitus est. [Nonius p. 498. e Cic. lib. III. de re publ.]

XXIV. 36. *Disputatur certe acerrime atque fortissime in
risdem ipsis de re publica libris adversus iniustitiam pro iusti-
tia. Et quoniam, quum prius ageretur pro iniustitiae partibus
contra iustitiam et diceretur nisi per iniustitiam rem publicam
tare augerique non posse; hoc veluti validissimum positum
erat iniustum esse, ut homines hominibus dominantibus ser-
viant, quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa civitas,
cuius est magna res publica, non eam posse provinciis impe-
care, responsum est a parte iustitiae ideo iustum esse, quod
alibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri,
quum recte fit, id est, quum improbis aufertur iniuriarum li-
centia, et domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se
habuerunt; subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti
in natura sumptum nobile exemplum atque dictum est: Cur igit-
ur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini
caeterisque vitiosis animi partibus? [Augustinus de civ. dei
ib. XIX. cap. 21. Tom. V. p. 1778.]*

XXV. 37. *Audi manifestiora quae dicat (Tullius) in libro
de re publica tertio, quum ageret de causa imperandi. An
non, inquit, cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa
natura cum summa utilitate infirmorum datum? Cur igitur
deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini iracun-
diaque et caeteris vitiosis eiusdem animi partibus? Adhuc
audi, paullo post enim: Sed et imperandi et serviendi, in-
quit, sunt dissimilitudines cognoscendae. Nam ut animus
corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini, sed corpori*

ut rex civibus suis aut parens liberis, libidini autem ut servis dominus, quod eam coercet et frangit, sic regum, sic imperatorum, sic magistratum, sic patrum, sic populorum imperia civibus sociisque praesunt, ut corporibus animus domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, id est, sapientia, eiusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes caeteras [Augustinus contra Julianum Pelag. IV. c. 12. Tom. VII. p. 1048.]

Nonne Cicero in libris de re publica, quum de imperiorum differentia disputare et huius rei similitudinem ex natura hominis adsumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris vitiosas vero animi partes ut servos asperiores imperio coerceri. [Augustinus de civ. dei lib. XIV. cap. 23.]

Est enim genus iniustae servitutis, quum hi sunt alterius, qui sui possunt esse, quum autem hi famulantur, quod sibi moderari nequeunt, nulla iniuria est. [Nonius p. 109. Cie. lib. III. de re publ.]

XXVI. 38. Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam et velle aliquem imprudentem super eam adsidere, cuius mors tibi emolumenntum futura sit, improbe feceris, nisi monueris ne adsidat. Sed impunitē tamen scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa Perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur virum bonum non posse reperiri, deque his rebus satis multa in nostris de re publica libris sunt dicta a Laelio [Cicero de fin. lib. II. cap. 18. §. 59.]

Et si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus nihil esse bonum nisi quod honestum, nihil malum nisi quod turpe sit. [Cicero ad Att. lib. X. ep. 4. §. 4.]

XXVII. 39. Filiola tua te delectari laetor et probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέχνα. Etenim, si haec non est nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio, quae sublata vitae societas tollitur. 'Bene eveniat' inquit Carneades: spurce, sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patron: qui quum omnia ad se referant, numquam quidquam alterius causa fieri potent et quum ea re bonum virum oportet

tere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intelligent se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed haec, opinor, sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti. [Cicero ad Att. lib. VII. ep. 2. §. 4.]

In quibus adsentior sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis. [Priscianus lib. VIII. p. 801.]

XXVIII. 40. *Apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius:* Vult, *inquit*, plane virtus honorem, nec est virtutis ulla alia merces, quam tamen illa, *inquit*, accipit facile, exigit non acerbe. *Et alio loco idem Laelius:* Huic tu viro quas divitias obiicies, quae imperia, quae regna, qui ista putat humana, sua bona divina iudicat? Sed si aut ingrati universi aut invidi multi aut inimici potentes, suis virtutem praemiis spoliant, ne illa se multis solaciis oblectat maximeque suo decore se ipsa sustentat. [Lactantius inst. div. lib. V. cap. 18 et 22.]

Hercules qui ob virtutem clarissimus et quasi Africanus inter deos habetur. [Idem ibid. lib. I. cap. 9.]

In tertio de re publica libro Cicero quum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos adseveraret: Quorum non corpora, *inquit*, sunt in caelum elata: neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret. [Augustinus de civ. dei lib. XXII. cap. 4. Tom. V. p. 1331.]

Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiae fructu caruerunt. [Nonius p. 125. e Cic. lib. III. de re publ.]

Nisi forte stulte Pyrrhi ridetur largitas a consule aut Samnitium copiae Curio defuerunt. [Idem p. 132. indidem.]

Cuius etiam focum Cato ille noster, quum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tum iam clientium suorum, dona relegaverat. [Idem p. 522. indidem.]

XXIX. 41. Asia Ti. Gracchus, perseveravit [p. 249 in civibus, sociorum nominisque Latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare cooperit latius imperiumque nostrum ad vim a iure traduxerit, ut,

qui adhuc voluntate nobis oboediunt, terrore teneantur, etsi nobis, qui id aetatis sumus, evigilatum fere est, tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor. p. 250.] quae poterat esse perpetua, si patriis viveretur institutis et moribus.

XXX. 42. Quae quum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant, significabant ab eo se esse admodum delectatos, tamen praeter ceteros Scipio, quasi quodam gaudio elatus: Multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam collegam nostrum, quem tu quoad vixit omnibus anteponebas, verum ne Atticorum quidem oratorum quemquam aut suavitate

[*Desiderantur paginae duodecim.*]

. . . . duas sibi res, quo minus in vulgus et in foro dicebat, confidentiam et vocem defuisse . . . [Nonius p. 262. e Cic. lib. III. de re publ.]

De quo Cicero dicit: inclusorum hominum gemitu mugiebat taurus. [Schol. Juvenal. ad sat. VI. v. 486. ed. Crameri p. 245.] p. 251.] XXXI. 43. . . . reportare. Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum, quum crudelitate unius oppressi essent universi? neque esset unum vinculum iuris nec consensus ac societas coetus, quod est populus. Atque hoc idem Syracusis. Urbs illa praeclara, quam ait Timaeus Graecarum maxumam, omnium autem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in sinus oppidis et p. 252.] ad urbis crepidines infusi; viae latae, porticus, | tempia; muri nihilo magis efficiebant Dionysio tenente, ut esset illa res publica: nihil enim populi et unius erat populus ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rem publicam.

XXXII. 44. Praeclare quidem dicens, Laelius: etenim video iam quo pergit oratio. s. Vides igitur ne illam quidem, quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici q. XL.] rem publicam. l. Sic plane iudico. s. Et | rectis p. 109.] sime quidem iudicas: quae enim fuit tum Athenien-

sium res, quum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi iniustissime praefuerunt? num aut vetus gloria civitatis aut species praeclara oppidi aut theatrum, gymnasia, porticus aut propylaea nobilia aut arx aut admiranda opera Phidiae aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat? Minime vero, Laelius, quoniam quidem populi res non erat. s. Quid, quum decemviri [p. 110. Romae sine provocatione fuerunt, tertio illo anno, quum vindicias amisisset ipsa libertas? L. Populi nulla res erat, immo vero id populus egit, ut rem suam recuperaret.

XXXIII. 45. s. Venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse videbuntur fortasse angustiae, quum per populum agi dicuntur et esse in populi potestate omnia, quum de quocumque volt supplicium sumit multitudo, quum agunt, [p. 299. rapiunt, tenent, dissipant quae volunt, potesne tum, Laeli, negare rem esse illam publicam, quum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam? Tum Laelius: Ac nullam quidem citius negaverim esse rem publicam, *quam quae tota sit in multitudinis potestate, plane ut* nobis non placebat Syracusis fuisse rem publicam neque Agrigenti neque Athenis, quum essent tyranni, nec hic quum decemviri, nec video qui magis in multitu- [p. 300. dinis dominatu rei publicae nomen appareat: quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur, sed est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrior, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immannius belua est. Nec vero convenit, quum furiosorum bona legibus in adgnatorum potestate sint, quod eorum iam

[Desiderantur paginae octo.]

XXXIV. 46. . . . dici possint, cur illa sit res [p. 297. publica resque populi, quae sunt dicta de regno. Et multo etiam magis, inquit Mummius: nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus, plures vero boni in qua re publica rerum potentur, nihil poterit esse illa beatus. Sed tamen vel regnum malo quam liberum populum: id enim tibi restat genus vitiosissimae rei publicae tertium.

XXXV. 47. Heic Scipio: Adgnosco, inquit, tuum mo-
 p. 298.] rem istum, Spuri, aver[sum a ratione populari, et
 quamquam potest id lenius ferri quam tu soles ferre, tamen
 adsentior nullum esse de tribus his generibus quod sit pro-
 bandum minus. Illud tamen non adsentior tibi, praestare
 regi optimates: si enim sapientia est quae gubernet rem
 publicam, quid tandem interest haec in unione sit an in plu-
 ribus? Sed errore quodam fallimur ita disputando: quum
 p. 115.] enim optumates appellantur, nihil potest vi[de]ri
 praestabilius. Quid enim optumo melius cogitari potest?
 Quum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex
 etiam iniustus: nos autem de iniusto rege nihil loquimur
 nunc, quum de ipsa regali re publica quaerimus. Qua re
 cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullum regem, fortan
 non tam illius te rei publicae poenitebit. 48. M. Quam igit
 tur relinquis populari rei publicae laudem? s. Tum ille: Quid?
 p. 116.] tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper fui-
 mus una, nullane videtur esse res publica? M. Mihi vero
 videtur, et minime quidem vituperanda. s. Recte dicas:
 sed, si meministi, omnes erant iidem tum de plebe tum se-
 natores vicissitudinesque habebant quibus mensibus popu-
 lari munere fungerentur, quibus senatorio: utrubique autem
 conventicum accipiebant et in theatro et in curia res capi-
 talis et reliquas omnis iudicabant iidem: tantum poterat
 tantique erat quanti multitudo, *senatus*

[*Multa desiderantur.*]

LIBRI III. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS ALIA AB ALIIS REPETITA SCRIPTORIBUS.

49. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singu-
 lis, quod vel exsultat voluptate vel molestia frangitur. [No-
 nius p. 301.]

Sed ut ipsi seu animum periclitantur seu vident quid se
 putent esse facturos. [Idem p. 364. e Cic. lib. III. de re publ.]

Poeni primi mercaturis et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportaverunt in Graeciam. [Idem p. 431. indidem.]

Sardanapalus rex Assyriorum luxuriosus, de quo Tullius in tertio de re publica sic ait: Sardanapalus ille vitiis multo quam nomine ipso deformior. [Scholiastes Juvenalis ad sat. X. v. 362.]

Quid ergo illa sibi vult absurdia exceptiō, nisi si quis Athōnem pro monumento vult funditus efficere? Quis enim est Athos aut Olympus tantus? [Priscianus lib. VI. cap. 13. §. 70. e Cic. lib. III. de re publ.]

XXXVII. Enītar suo loco ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit res publica et quid sit populus loquente Scipione breviter posuit, attestantibus etiam multis, sive ipsius sive eorum, quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis: numquam illam fuisse rem publicam, quia numquam in ea fuit vera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quaedum res publica fuit et melius ab antiquioribus Romanis quam a posterioribus administrata est. [Augustinus de civ. dei lib. II. cap. 21. Tom. V. p. 133.]

Nunc est locus ut quam potero breviter ac dilucide expediam, quod in secundo huius operis libro me demonstraturum esse promisi secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de re publica, numquam rem publicam fuisse Romanam. Breviter enim rem publicam definit esse rem populi. Quae definitio si vera est, numquam fuit Romana res publica, quia numquam fuit res populi, quam definitionem voluit esse rei publicae: populum esse definivit coetum multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rem publicam. Ubi ergo iustitia vera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit: quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt vel putanda iniqua hominum constituta: quum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitiae fonte manaverit, falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius, quod ei, qui plus potest, utile est. Quocirca, ubi non est vera iustitia,

iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse, et ideo nec populus, *iuxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem*, et si non populus, nec res populi, sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si res publica res populi est et populus non est, qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius, ubi nulla iustitia est, procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rem publicam. Iustitia porro ea virtus est, quae sua cuique distribuit. [Augustinus de civ. dei lib. XIX. cap. 21. Tom. V. p. 1177.]

M. TULLII CICERONIS
D E R E P U B L I C A.
LIBER QUARTUS.

A R G U M E N T U M.

Quoniam civitas hominum est beate honesteque vivendi societas, haud sane potuit fieri quin, quum de iustitia, qua vitae beatae condicio continetur, libro superiore disputatum esset, iam de moribus et conformandis et tuendis sermo institueretur. Ac praeterquam quod duo illa, quae sola codex Vaticanus praestat, huius libri fragmenta publicam iuventutis disciplinam attingunt, qui ab aliis scriptoribus vel diserte ex hoc libro adferuntur vel iudicio quidem Maii ex eodem sunt repetiti, loci eodem pertinent omnes. Sunt enim partim de tuendis institutis, moribus, virtutibus, partim de earumdem rerum tuendarum rationibus. Hinc sermo de virorum notandorum iure poëtis, præsertim in scaena, denegando et solis censoribus concedendo, de mulierum autem censura solis viris relinquenda.

I. 1. 1. *Temptabo tamen, quoniam corporis et animi factamentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intelligentiae meae pervidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M. Tullius, vir ingenii singularis, in quarto de re publica libro, quum id facere temptas-*

set, materiam late patentem angustis finibus terminavit, leviter summa quaeque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio cur eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est nec voluntatem sibi defuisse nec curam. In libro enim de legibus primo [c. 9.], quum hoc idem summatis stringeret, sic ait: 'Hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio.' [Lactantius de opificio divino cap. 1.]

2. Atque ipsa mens, quae futura videt, praeterita meminit. [Nonius p. 500. e Cic. lib. IV. de re publ.]

3. *Praeclare M. Tullius:* 'Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato? Mihi quidem tanto videtur, quanto praestabilior est animus corpore.'

[Lactantius inst. div. lib. V. cap. 11.]

4. *Ait quodam loco Tullius* se non putare idem esse arietis et P. Africani bonum. [Augustinus contra Julian. Pelag. lib. IV. cap. 12. Tom. VII. p. 1048.]

5. Eademque obiectu suo umbram noctemque efficiat quum ad numerum dierum aptam tum ad laborum quietem. [Nonius p. 234. e Cic. lib. IV. de re publ.]

6. Quumque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad conficiendas relaxarit, aestiva matritate alia mitigaverit, alia torruerit. [Nonius p. 343. e Cic. lib. IV. de re publ.]

7. Quum adhibent in pecuda pastores.... [Nonius p. 159. e Cic. lib. IV. de re publ.]

8. *Armillae, quae nunc vocant brachialia.* Sic Cicero in *III de re publica.* [Priscianus super XII. vers. Virg. cap. 2. §. 14. Vid. fragm. huius de re publ. libri ultimum.]

II. 2. gratiam. Quam commode ordines de- [p. 111. scripti, aetas, classes, equitatus, in quo suffragia sunt etiam senatus, nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quaerunt aliquo plebi scito reddendorum equorum.

III. 3. Considerate nunc cetera quam sint provisa sapienter ad illam civium beate et honeste vivendi societa-

tem: ea est enim prima causa coëundi et id hominibus effici ex re publica debet partim institutis, alia legibus. Principio disciplinam puerilem ingenuis, de qua Graeci multum frustra laborarunt et in qua una Polybius noster hospes nostrorum institutorum neglegentiam accusat, nullam certam aut destinatam legibus aut publice expositam aut unam omnium esse voluerunt. Nam

[*Desiderantur paginae minimum quatuor.*]

Secundum Tullium, qui dicit ad militiam euntibus dari solitos esse custodes a quibus primo anno regantur. [Servius ad Virg. Aen. lib. V. v. 546. p. 384.]

Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt. [Nonius p. 20. e Cic. lib. IV. de re publ.]

Adeo ut Cicero dicat in libris de re publica opprobrio fuisse adolescentibus, si amatorem non haberent. [Servius ad Virg. Aen. lib. X. v. 325.]

p. 113.] IV. 4. . . . ri nudari puberem: Ita sunt alte répétita quasi fundamenta quaedam verecundiae. Iuventutis vero exercitatio quam absurdia in gymnasiis, quam levis epheborum illa militia, quam contrectationes et amores soluti et liberi! Mitto apud Eleos et Thebanos, apud quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licen-

p. 114.] tiā: Lacedaemonii ipsi, quum omnia concedunt in amore iuvenum praeter stuprum, tenui sane muro dissaepiunt id, quod excipiunt: complexus enim concubitusque permittunt palliis interiectis. Hic Laelius: Praeclare intellego, Scipio, te in iis Graeciae disciplinis, quas reprehendis, cum populis nobilissimis malle quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem, praesertim quum [Plato in multis ita lapsus sit, ut nemo deterius erraverit, in primis quod in libris civilibus omnia omnibus voluit esse communia. De patrimoniis tolerabile est, licet sit iniustum: nec enim aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus. Sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. Etiamne coniuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiae nec cognationes nec adfinitates, sed sicut in gregibus pecudum con-

fusa et indiscreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in feminis pudicitia. Quis esse in utrisque amor coniugalis potest, in quibus non est certus aut proprius affectus? Quis erit in patrem prius ignorans unde sit natus? quis filium diligit quem putabit alienum? Quin etiam feminis curiam reservavit, militiam et magistratus et imperia permisit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt. [Lactantius epit. cap. 38.]

V. 5. Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia, ne quis civis propriam aut suam rem ullam queat dicere. [Nonius p. 362. e Cic. lib. IV. de re publ.]

Ego vero eodem, quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emitit ex ea urbe, quam sibi ipse fingit. [Idem p. 308 sq. indidem.]

VI. 6. Censoris iudicium nihil fere damnato nisi rubo rem adfert. Itaque ut omnis ea iudicatio versatur tantum modo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est. [Idem p. 24. indidem.]

Horum enim severitatem dicitur in horruisse primum civitas. [Idem p. 423. indidem.]

Nec vero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet, sed sit censor qui viros doceat moderari uxoribus. [Idem p. 499. indidem.]

Ita magnam habet vim disciplina verecundiae: carent temeto omnes mulieres. [Idem p. 5. indidem.]

Atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant. [Idem p. 306. indidem.]

Itaque a petendo petulantia, a procando, id est poscendo, procacitas nominata est. [Idem p. 23 et 24.]

VII. 7. Nolo enim eudem populum imperatorem et portitorem esse terrarum. Optimum autem et in privatis familiis et in re publica vectigal duco esse parcimoniam. [Idem p. 24. e Cic. lib. IV. de re publ., quamquam e lib. III. Io. Sa- resberiensis Policerat. III. 12.]

Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, quum sit, quod dicitur. [Nonius p. 24. e Cic. lib. IV. de re publ.]

In civi excuso atque homine nobili blanditiam, adsentationem, ambitionem notam esse levitatis. [Idem p. 194. indidem.]

Intuere paullulum ipsos de re publica libros, — quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis. — Cerne quantis ibi laudibus frugalitas et continentia praedicetur et erga coniugale vinculum fides castique, honesti ac probi mores. [Augustinus Epist. CCII. Tom. II. p. 824. Ep. XCI. 3. Bened.]

VIII. 8. Admiror nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam. Si iurgant, inquit. Benevolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur. *Et in sequenti:* Iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare. [Nonius p. 430 sq. e Cic. lib. IV. de re publ.]

Eosdem terminos hominum curae atque vitae, sic pontificio iure sanctitudo sepulturae. [Idem p. 174. indidem.]

Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverint. [Idem p. 293. indidem.]

Nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum. [Idem p. 519. e Cic. lib. IV. de re publ.]

Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris aut parum. [Priscianus l. XV. c. 4. §. 20. e Cic. lib. IV. de re publ.]

Cui quidem utinam vere fideliter abunde ante auguraverim. [Nonius p. 469. e Cic. lib. IV. de re publ.]

IX. 9. *Frustra hoc exclamante Cicerone, qui quum de poëtis ageret:* Ad quos quum accessit, inquit, clamor et approbatio populi-quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras, quos invehunt metus, quas inflammant cupiditates! [Augustinus de civ. dei lib. II. cap. 14. Tom. V. p. 116. et Io. Saresberiensis Policer. lib. VII. cap. 9.]

Negat Cicero, si duplicitur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos. [Seneca ep. XLIX.]

X. 10. *Sicut apud Ciceronem Scipio loquitur:* Quum artem ludicram scaenamque totam probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt. [Augustinus de civ. dei lib. II. cap. 13. Tom. V. p. 113.]

11. *Quid autem hinc senserint Romani veteres Cicero testatur in libris, quos de re publica scripsit, ubi Scipio disputans ait:* Numquam comoediae, nisi consuetudo vitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Graeci quidem antiquiores vitiosae suae opinionis quamdam convenientiam servaverunt, apud quos fuit etiam lege concessum ut quod vellet comoedia de quo vellet nominatim diceret. *Itaque sicut in eisdem libris loquitur Africanus:* Quem illa non attigit vel potius quem non vexavit? cui pepercit? Esto, populares homines improbos, in re publica seditiosos, Cleonem, Cleopontem, Hyperbolum laesit. Patiamur, *inquit*, etsi eiūs modi cives a censore melius est quam a poēta notari, sed Periclem, quum iam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus et exagitari in scaena non plus decuit quam si Plautus, *inquit*, noster voluissest aut Naevius Publio et Cnaeo Scipioni aut Caecilius Marco Catoni male dicere.

12. *Deinde paullo post:* Nostrae, *inquit*, contra duodecim tabulae, quum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset sive carmen condidisset quod infamiam faceret flagitiumve alteri. Praeclare: iudiciis enim magistratum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poētarum ingeniis, habere debemus nec probrum audire nisi ea lege, ut respondere iceat et iudicio defendere. *Haec ex Ciceronis quarto de re publica libro ad verbum excerpenda arbitratus sum, non nullis propter faciliorem intellectum vel praetermissis vel paullum commutatis.* Dicit deinde alia et sic concludit hunc locum, ut ostendat, veteribus displicuisse Romanis vel laudari quemquam in scaena vivum hominem vel vituperari. [Augustinus de civ. dei lib. II. cap. 9. Tom. V. p. 106.]

XI. 13. *Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis.* [Donat. de com. et rag. p. LVII. Terent. ed. Westerh.]

Si quidem, *quod in eo quoque (i. e. IV.) de re publica libro commemoratur*, Aeschines Atheniensis, vir eloquentissimus, quum adolescens tragoealias actitavisset, rem publicam capessivit et Aristodemum, tragicum item actorem, - cic. IV. 2.

maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum. Athenienses saepe miserunt. [Augustinus de civ. dei lib. II. cap. 10. Tom. V. p. 109.]

XII. 14. Οὗτε γὰρ ἄπασα τέρψις μεμπτὸν οὕτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος, ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός, σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὥφελεια· ὅπερ πολλούς τε ἄλλους ἔλαθε καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ Ρωμαίου πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ὁηθέντα· οὐ γὰρ ἔγωγ' ἀν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρησθαι· πᾶς γὰρ ἀν τις αὐτὸν ἴσχυρίσατο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐδύνειν τέχνην ἀρμονῶν τε καὶ δυνάμων ἀρετάς τε καὶ ιακίας διορίζουσαν; ἄνδρα, δις γε τηνικαῦτα δυνάμοις μόνοις καὶ τούτοις ἀγενέσι καὶ φάντοις ἐπιδεικνύμενον Ρώσκιον τὸν ὀρχηστὴν οὕτω σφόδρα ἔξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐσ ἀνθρώπους παρελθεῖν. Καὶ γὰρ εἴ τις αὐτὸν φάσκοι τὰ μὲν ἐν ἣ συγγένορφε πολιτείᾳ λέγειν ἐκουσίως, τὰ δὲ περὶ Ρώσκιον προκειμένης ἐνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. Ἄλλ' ὅμως καὶ οὕτω λάθοι τις ἀν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον, ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἣ συνιστάς τὸν δήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὑρεσιν ἢ δικαίαν κρίσιν ὁ ταῖς κατ' αὐλήν ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ προσαίρεσιν, ἀλλα μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑποθέσεσιν. Οἷμαι δέ, ὡς οὐδ' ἀν αὐτὴν ἔψεγε δήτορικὴν διὰ τοὺς δεκαξομένους τῶν δήτορων. Οὕτω δὴ καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τὰ ἀγενῆ μελῶδοιοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα. Ἄλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτῶν τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτόν, ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε, καθὰ καὶ αὐτός φησιν, ἵδιᾳ τε ἐν εὐωχίαις κοινῇ τε ἐν ἀπάσαις τελεταῖς σφίσι συνοργιαζούσῃ. [Aristides Quinct. de Musica lib. II. p. 69—71. ed. Meibom.]

Maiores natu in conviviis ad tibias egregia superiorum opera carmine comprehensa pangebant, quo ad ea imitanda iuventutem alacriorem redderent. [Valerius Maximus lib. II. cap. 1. §. 10.]

M. TULLII CICERONIS
 D E R E P U B L I C A
 LIBER QUINTUS.

A R G U M E N T U M.

Hoc libro Scipio apud M. Tullium, qui ad unum principem summam totius rei publicae administrationem ac procreationem deferri vult, id maxime egisse videtur, ut perfectam eius imaginem informaret. Itaque, quantum videre licet, de paranda rei publicae gerendae scientia, de imperio summi magistratus sapienter definiendo, de officiorum rationibus exposuit. Ad hunc de ineundis cautionibus locum Maius recte, opinor, refert Quinctiliani declamationem CCLXVIII. contra contionatores seditiosos ex hoc Ciceronis libro repetitam. Ipse quidem Tullius, ut supra in adumbrando civitatis gubernatore Politicum Platonis, sic eiusdem librum de Legibus undecimum in impugnandis importunis illis oratoribus ob oculos habuisse videtur.

I. 1. *Quando res publica Romana non iam pessima ac flagitosissima, sed omnino nulla erat secundum istam rationem, quam disputatio de re publica inter magnos eius tum principes habita patefecit, sicut etiam ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri commemorato prius Enni poëtae versu, quo dixerat:*

moribus antiquis res stat Romana virisque,

quem quidem ille versum, *inquit*, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri praefuissent, aut fundare aut tam diu tenere potuissent tantam et tam iuste lateque imperantem rem publicam. Itaque ante nostram memoriam et mos ipse patruis praestantes viros adhibebat et veterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. 2. Nostra vero

aetas, quum rem publicam sicut picturam accepisset egre-giam, sed iam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus iisdem quibus fuerat renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem eius et extrema tamquam lineamenta servaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam? quos ita obli-vione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed etiam ignorentur. Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. Nostri enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus. *Haec Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de re publica disputare.* [Augustinus de civ. dei lib. II. cap. 21. Tom. V. p. 132 sq. cf. lib. II. cap. 25. p. 144.]

Ius civile per multa saecula inter sacra caerimoniasque deorum immortalium abditum solisque pontificibus notum Cn. Flavius, libertino patre genitus et scriba, cum ingenti nobilitatis indignatione factus aedilis curulis, vulgavit ac fastos paene toto foro exposuit. [Valerius Maximus lib. II. cap. 5. §. 2. conf. Cic. ad Att. lib. VI. ep. 2.]

p. 247.] II. 3. *Nihil esse tam regale quam explanationem aequitatis, in qua iuris erat interpretatio, quod ius privati petere solebant a regibus, ob easque causas agri arvi et arbusti et pascui lati atque uberes definiebantur, qui essent regii quique colerentur sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populorum rebus abduceret.* Nec vero quisquam privatus erat disceptator aut arbiter litis, sed p. 248.] omnia conficiebantur iudiciis regiis. Et mihi qui-dem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quoque mu-nere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt et eorum iura coluerunt. Illa autem diuturna pax Numae ma-ter huic urbi iuris et religionis fuit, qui legum etiam scriptor fuisset, quas scitis extare, quod quidem huius civis pro-prium, de quo agimus

III. 4. Sed tamen ut bono patri familias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est. [Nonius p. 497.
e Cic. lib. V. de re publ.]

5. s. radicum seminumque cognoscere [p. 253.
num te offendet? M. Nihil, si modo opus exstabit. s. Num
id studium censes esse vilici? M. Minime: quippe quum
agri cultura saepissime opera deficiat. s. Ergo, ut vilicus
naturam agri novit, dispensator litteras scit, uterque autem
se a scientiae delectatione ad efficiendi utilitatem refert, sic
noster hic rector studuerit sane iuri et legibus cognoscen-
dis, fontis quidem earum utique per spexerit, sed [p. 254.
se responsitando et lectitando et scriptitando ne impedit,
ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo
vilicare possit, summi iuris peritissimus, sine quo iustus
esse nemo potest, civilis non imperitus, sed ita, ut astro-
rum gubernator, physicorum medicus: uterque enim illis
ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit.
Illud autem videbit hic vir

IV. 6. civitatibus, in quibus expetunt lau- [p. 199.
dem optumi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec
vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta le-
gibus, quam verecundia, quam natura homini dedit quasi
quemdam vituperationis non iniustae timorem. Hanc ille
rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque insti-
tutis et disciplinis, ut pudor civis non minus a delictis arce-
ret quam metus. Atque haec | quidem ad laudem [p. 200.
pertinent, quae dici latius uberiorisque potuerunt.

V. 7. Ad vitam autem usumque vivendi ea descripta
ratio est iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis penatium
deorum Larumque familiarium sedibus, ut omnes et com-
munibus commodis et suis uterentur, nec bene vivi sine
bona re publica posset nec esse quicquam civitate bene
constituta beatius. Quocirca permirum mihi videri solet,
quae sit tanta doc

VI. 8. *Consumo igitur omne tempus considerans quanta
vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi
quidem videmur, expressimus. Tenesne igitur moderatorem
illum rei publicae quo referre velimus omnia? Nam sic quinto,*

ut opinor, in libro loquitur Scipio: Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria, sic huic moderatori rei publicae beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: huius enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse perfectorem volo. [Cicero ad Att. lib. VIII. ep. 11.]

Et ubi est, quod et vestrae litterae illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam voluntati? [Augustini ep. ad Nectarium CXIV. f. ed. Benedict.]

VII. 9. *Tullius dissimulare non potuit in iisdem libris, quos de re publica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria, et consequenter commemorat maiores suos multa mira atque paeclarla gloriae cupiditate fecisse.* [Augustinus de civ. dei lib. V. cap. 13. Tom. V. p. 309. Io. Saresberiensis Policr. VIII. 5.]

Tullius in libris de re publica scripsit, scilicet principem civitatis gloria esse alendum et tam diu stare rem publicam, quam diu ab omnibus honor principi exhiberetur. [Petrus Pictaviensis epist. ad calumn. Bibl. PP. Lugd. Tom. XXII. p. 824.]

Tum virtute, labore, industria quaereretur summi viri indolem, nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo — [Nonius p. 233. e Cic. lib. V. de re publ.]

Quae virtus fortitudo vocatur, in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio. [Idem p. 201. indidem.]

VIII. 10. Marcellus ut acer et pugnax, Maximus ut consideratus et latus. [Idem p. 337. e Cic. lib. V. de re publ.]

Qui conterit eius vim et effrenatam illam ferociam. [Idem p. 492. e Cic. lib. V. de re publ.]

Orbi terrarum comprehensos. [Charisius lib. I. p. 112. e Cic. lib. V. de re publ.]

Quod molestias senectutis suaे vestris familiis impertire posset. [Nonius p. 37. e Cic. lib. V. de re publ.]

IX. 11. *Cicero in libris de re publica:* Ut Menelao Laconi quaedam sicut suaviloquens iucunditas. *Et alio loco.* Breviloquentiam in dicendo colat. [Seneca apud Gellium lib. XII. cap. 2.]

Quarum artium scaevitate, ut Tullius adseverat, nefas est religionem decipi iudicantis. Ait enim: Quumque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia, non intelligo cur qui ea pecunia corruperit poena dignus sit, qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur qui oratione quam qui precio iudicem corrumpit, quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest. [Ammianus Marcellinus lib. XXX. cap. 4.]

Quae quum Scipio dixisset, admodum probans Mummius: erat enim nimis odio quodam rhetorum imbutus. [Nonius p. 521. e Cic. lib. V. de re publ.]

**M. TULLII CICERONIS
DE RE PUBLICA
LIBER SEXTUS.**

A R G U M E N T U M.

Quas res sexto libro complexus Cicero fuerat, plerasque ignoramus: etenim minutiora et dissoluta fragmenta parum nos edocent. Quamquam, si ea emendate a grammaticis adferuntur, constat in sexto quoque libro continuatum esse de rei publicae rectore sermonem: item dictum de seditionibus rerumque publicarum conversionibus earumque, verbi gratia, luxu, ambitione, libidine, depravatis moribus. Sed tamen de religione certe in hac postrema operis parte quin disputatum fuerit non dubito. Nam et Laelii de religione oratio commemoratur et ad illum somnii admirabilem epilogum non potuit nisi hac ratione pervenire auctor. Actum praeterea est de praemiis virtutis et de immortalitate animorum, cuius utriusque rei testem habemus Macrobius in commentatione somnii, eaque Platonis imitatio fuit, qui postremam eamque satis magnam librorum de re publica partem in eo argumento consumpsit. Enumeratis igitur iis, quae inter homines habentur, virtutis praemiis, quum ea satis facere non viderentur, immo nulla aliquando essent, sermo Ciceronis paulatim eo delapsus est, ut in dialogo bonis viris et bene de re publica meritis post obitum aeterna praemia et caelestia esse rependenda adseveraret. Quod

quum ita sit, immortales esse animos necesse est: de quo paecepto quum aliis locis paeclare disseruit Cicero tum in hoc libro non perfunctoria oratione disputavisse credendus est. Tum quia Plato in *Politiae* suae extrema parte virum quemdam ad vitam revocatum fixit eumque paeemia bonorum et malorum supplicia, quae viderat, narrantem induxit, Cicero quoque defensa Platonis narratione contra derisores quosdam, aliam similis artificii historiolam componit hominis non illius quidem reviviscentis, sed narrantis somnum, quo demonstraret ampliora virtutum manere paeemia quam orbis vitae humanae habere soleret. Atque ita haec de re publica disputatio nobilissima cōclusa est.

I. 1. Totam igitur exspectas prudentiam huius rectoris, quae ipsum nomen hoc nacta est ex providendo. [Nonius p. 42. e Cic. lib. VI. de re publ.]

In Politia sua dicit Tullius rei publicae rectorem summum virum et doctissimum esse debere, ita ut sapiens sit et iustus et temperans et eloquens, ut possit facile currente eloquentia animi secreta ad regendam plebem exprimere. Scire etiam debet ius, Graecas nosse litteras, quod Catonis factio probatur, qui in summa senectute Graecis litteris operam dans indicavit quantum utilitatis haberent. [Commentarius MS. in Cic. de invent. ap. Osann. p. 349.]

Quam ob rem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra haec, quae statum civitatis permovent, semper armatus. [Nonius p. 256. e Cic. lib. VI. de re publ.]

Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur. [Idem p. 25. indidem. Cf. Servius ad Virg. Aen. lib. I. v. 149. p. 179.]

Et vero in dissensione civili, quum boni plus quam multivalent, expendendos cives, non numerandos puto. [Nonius p. 519. e Cic. lib. VI. de re publ.]

Graves enim dominae cogitationum libidines infinita quaedam cogunt atque imperant, quae quia ne expleri nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt. [Idem p. 424. indidem.]

II. 2. Quod quidem eo fuit maius, quia, quum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur. [Gelius lib. VI. cap. 16. Nonius p. 290. e Cic. lib. VI. de re publ.]

Qui numero optimatum et principum obtulit his vocibus, et gravitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum. [Nonius p. 409. *indidem*.]

Ut, quem ad modum scribit ille, *egotiano* in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent. [Idem p. 501. *indidem*.]

In his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis et aere congesto funus de subito esset ornatum. [Idem p. 517. *indidem*.]

Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt. [Idem p. 512. et Priscianus lib. XV. cap. 3. §. 13. e Cic. lib. VI. *de re publ.*]

Oratio exstat Laelii, quam omnes habemus in manibus, quam simpuvia pontificum dis immortalibus grata sint Samiaeque, ut ibi scribit, capedines. [Nonius p. 398. e Cic. lib. VI. *de re publ.*]

III. 3. *Imitatione Platonis Cicero de re publica* scribens locum etiam de Eris Pamphyli reditu in vitam, qui, ut ait, rogo impositus revixisset multaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, *adsimulatione commentus est, sed sollertia somnii rationabili quadam imaginatione compositus, videlicet scite significans* haec, quae de animae immortalitate dicererent caeloque, [non] somniantium philosophorum esse commenta nec fabulas incredibiles, quas Epicurei derident, sed prudentium coniecturas. *Insinuat Scipionem illum, qui Karthagine subiugata cognomen familiae peperit Africanum, huic Scipioni, Paulli filio, futuras a propinquis insidias et fatalis metae denunciare curriculum, quod necessitate numerorum in vitae perfectae tempora coartetur, ponitque illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno duobus in se coeuntibus numeris absolutam caelo animam, unde acceperat, redditum etc.* [Favonius Eulogius comm. ad somn. Scip. p. 438. Graev.]

IV. 4. Non nulli nostri propter quoddam praeclarissimum loquendi genus et propter non nulla, quae veraciter sensit, amantes Platonem dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic tangit in libris *de re publica* Tullius, ut eum lusisse potius quam id, quod verum esset, adfirmet dicere voluisse. *Inducit enim*

hominem revixisse et narrasse quaedam, quae Platonicis disputationibus congruebant. [Augustinus de civ. dei lib. XXII. cap. 28. Tom. V. p. 1386.]

V. 5. *In hoc vel maxime operis similitudinem servavit imitatio, quod quum Plato in voluminis (de re publ.) conclusione a quodam vitae reddito, quam reliquise videbatur, indicari faciat qui sit exsutarum corporibus status animarum, adiecta his quadam sphaerarum vel siderum non otiosa descriptione, rerum facies non dissimilia significans a Tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur.* [Macrobius in somn. Scip. lib. I. cap. 1.]

VI. 6. *Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reservans quam ingenio repertus est. Postquam in omni rei publicae otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locuvit, indicans quo his perveniendum sit vel potius revertendum, qui rem publicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractaverunt. Sed ille Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio, qui quum vulneribus in proelio acceptis vitam effudisse visus duodecimo demum die inter caeleros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima seu retenta, quidquid emensis inter utramque vitam diebus egerat viderave, tamquam publicum professus indicium humano generi enunciavit. Hanc fabulam Cicero licet ab indoctis quasi ipse veri conscius doleat irrigam, exemplum tamen stolidae reprehensionis vilans excitari narraturum quam reviviscere maluit.* [Idem ibidem.]

VII. 7. *Ac prius quam somnii verba consulamus, enodandum nobis est a quo genere hominum Tullius memoret vel irrisam Platonis fabulam vel ne sibi idem eveniat non vereri. Nec enim his verbis vult imperitum vulgus intelligi, sed genus hominum veri ignarum sub peritiae ostentatione, quippe quos et legisse talia et ad reprehendendum constaret animatos. Dicemus igitur et quos in tantum philosophum referat quamdam censurae exercuisse levitatem quisve eorum etiam scriptam reliquerit accusationem etc. Epicureorum tota factio aequo semper errore a vero devia et illa existimans ridenda*

*quae nesciat, sacrum volumen et augustissima irrigit naturae seria. Colotes vero inter Epicuri auditores loquacitate notabilior etiam in librum rettulit, quae de hoc amarius cavillatus est. Sed caetera, quae iniuria notavit, si quidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt, illam calumniam persequemur, quae nisi supplodetur, manebit Ciceroni cum Platone communis. Ait a philosopho fabulam non oportuisse configi, quoniam nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. Cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quae sita persona casusque excogitata novitas et composita advocati scaena figmenti, ipsam quaerendi veri ianuam mendacio polluerunt? Haec quoniam, dum de Platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri sonniantis in-
cusant, resistamus urgenti et frustra arguens refellatur etc.*

[Macrobius lib. I. cap. 2.]

VIII. 8. *Scipionem haec occasio ad narrandum somnum provocavit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Quum enim Laelius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in imperfecti tyranni remunerationem locatas, respondit Scipio post alia in haec verba: Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes nec triumphos aresentibus laureis, sed stabiliora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat. Quae tandem ista sunt, inquit Laelius? Tum Scipio: Patimini me, quoniam tertium diem iam feriati sumus et caetera, quibus ad narrationem somniū venit docens illa esse stabiliora et viridiora praemiorum genera, quae ipse vidisset in caelo bonis rerum publicarum servata rectoribus.* [Idem lib. I. cap. 4.]

S O M N I U M .

[Numerus primus huius ed. caput, medius binis uncis circumscriptus caput separatae olim Somnii editionis, tertius §. notat.]

IX. [I.] 9. *Quum in Africam venissem M'. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum, nihil*

mihi fuit potius quam ut Masinissam convenirem regem, familiae nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit aliquantoque post suspexit in caelum et: Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque, reliqui Caelites, quod ante quam ex hac vita migro conspicio in meo regno et in his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor, itaque numquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica percunctatus est, multisque verbis ultro citroque habitis ille nobis consumptus est dies.

X. 10. Post autem apparatu regio accepti sermonem in multam noctem produximus, quum senex nihil nisi de Africano loqueretur omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me et de via fessum et qui ad multam noctem vigilassem, artior quam solebat somnus complexus est. Hic mihi — credo euidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui — Africanus se ostendit ea forma, quae mihi ex imagine eius quam ex ipso erat notior, quem ubi agnovi, euidem cohorui, sed ille: Ades, inquit, animo et omitte timorem, Scipio, et quae dicam trade memoriae.

XI. [II.] 11. Videsne illam urbem, quae parere populo Romano coacta per me renovat pristina bella nec potest quiescere? — ostendebat autem Karthaginem de excelso et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco — ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles. Hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Quum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris censorque fueris et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, diligere iterum absens eos. bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed quum eris curru Capitolium inventus, offendes rem publicam consiliis perturbatam nepotis mei.

XII. 12. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii consiliique tui. Sed eius temporis an-

cipitem video quasi fatorum viam. Nam quum aetas tua septenos octiens solis amfractus redditusque converterit, duoquæ hi numeri, quorum uterque plenus alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem conferent, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas, te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus, ac, nemulta, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic quum exclamasset Laelius ingemuissentque caeteri vehementius, leniter adridens Scipio: Quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, parumper audite caetera.

XIII. [III.] 13. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conservaverint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo ac definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur, harum rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur.

XIV. 14. Hic ego, etsi eram perterritus non tam mortis metu quam insidiarum a meis, quaesivi tamen viveretne ipse et Paullus pater et alii, quos nos extinctos esse arbitramur. Immo vero, inquit, ei vivunt, qui e corporum vinculis tamquam e carcere evolaverunt, vestra vero, quae dicitur, vita mors est. Quin tu aspicis ad te venientem Paulum patrem? Quem ut vidi, equidem vim lacrimarum profudi, ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat.

XV. 15. Atque ego ut primum fletu represso loqui posse coepi: Quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos venire proprio? Non est ita, inquit ille. Nisi enim deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur, hisque animus

datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis, quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Qua re et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis nec iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum adsignatum a deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem, quae quum magna in parentibus et propinquis tum in patria maxima est, ea vita via est in caelum et in hunc coetum eorum, qui iam vixerunt et corpore relaxati illum incolunt locum, quem vides: XVI. 16. — erat autem is splendidissimo candore inter flamas circulus elucens —, quem vos, ut a Graiis accepistis, orbeum lacteum nuncupatis. Ex quo mihi omnia contemplanti praeclara caetera et mirabilia videbantur. Erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco vidimus, et eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus, ex quibus erat ea minima, quae ultima a caelo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. Iam vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, poeniteret.

XVII. [IV.] 17. Quam quum magis intuerer: Quaeso, inquit Africanus, quotusque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis quae in templo veneris? Novem tibi orbibus vel potius globis connexa sunt omnia, quorum unus caelestis est extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus arcens et continens caeteros: in quo sunt infixi illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti septem, qui versantur retro contrario motu atque caelum, ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis: tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret et compleat. Hunc

ut comites consequuntur Veneris alter, alter Mercurii cursus, in infimoque orbe Luna radiis solis accensa convertitur. Infra autem iam nihil est nisi mortale et caducum praeter animos munere deorum hominum generi datos, supra Lunam sunt aeterna omnia. Nam ea quae est media et nona tellus neque movetur et infima est et in eam feruntur omnia nutu suo pondera.

XVIII. [V.] 18. Quae quum intuerer stupens, ut me recepi: Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis impulsu et motu ipsorum orbium conficitur et acuta cum gravibus temperans varios aequabiliter concentus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt et natura fert ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris atque infimus: nam terra nona immobilis manens una sede semper haeret complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est, quod docti homines nervis imitati atque cantibus aperuerunt sibi redditum in hunc locum, sicut alii, qui praestantibus ingeniiis in vita humana divina studia coluerunt. 19. Hoc sonitu oppletae aures hominum obscuruerunt: nec est ullus hebetior sensus in vobis, sicut, ubi Nilus ad illa, quae Catadupa nominantur, praecipitat ex altissimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solem adversum nequitis eiusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Haec ego admirans referebam tamen oculos ad terram idemtidem.

XIX. [VI.] 20. Tum Africanus: Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quae si tibi

parva, ut est, ita videtur, haec cælestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum aut quam expetendam consequi gloriam potes? Vides habitari in terra raris et angustis in locis et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interiectas, eosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim transversos, partim etiam adversos stare vobis, a quibus exspectare gloriam certe nullam poteris.

XX. 21. Cernis autem eamdem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis, e quibus duo maxime inter se diversos et caeli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos obriguisse pruina vides, medium autem illum et maximum solis ardore torri. Duo sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt adversa vobis urgunt vestigia, nihil ad vestrum genus, hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quam tenui vos. parte contingat. Omnis enim terra, quae colitur a vobis, angustata verticibus, lateribus latior, parva quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quem Oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto nomine quam sit parvus vides. 22. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum aut cuiusquam nostrum nomen vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit vel illum Gangem tranatare? Quis in reliquis orientis aut obeuntis solis ultimis aut aquilonis austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis cernis profecto quantis in angustiis vestra se gloria dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquentur, quam loquentur diu?

XXI. [VII.] 23. Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam adsequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, quum ab

eis nullus fuerit, qui ante nati sunt? qui nec pauciores et certe meliores fuerunt viri, XXII. 24. praesertim quum apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populäriter annum tantum modo solis, id est, unius astri, redditum metiuntur, quum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint eamdemque totius caeli descriptionem longis intervallis rettulerint, tum ille, vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo quam multa hominum saecula teneantur. Namque ut olim deficere sol omnibus exstinguique visus est, quum Romuli animus haec ipsa in templo penetravit, quando ab eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad principium stellisque revocatis expletum annum habeto: huius quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam.

XXIII. 25. Quocirca si redditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad unius anni partem exiguum potest? Igitur alte spectare si voles atque hanc sedem et aeternam domum contueri, neque te sermonibus vulgi dedideris nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus, quid de te alii loquantur ipsi videant, sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur eis regionum, quas vides, nec umquam de ullo perennis fuit et obruitur hominum interitu et oblivione posteritatis exstinguitur.

XXIV. [VIII.] 26. Quae quum dixisset: Ego vero, inquam, Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patris et tuis decori vestro non defui, nunc tamen tanto praemio exposito enitar multo vigilantius. Et ille: Tu vero enitere et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc: nec enim tu is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse, si

quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit et moderatur et movet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps deus, et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet.

XXV. 27. Nam quod semper movetur aeternum est, quod autem motum adfert alicui quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod de se movetur, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit. Quin etiam caeteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principii autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset id principium, quod gignetur aliunde: quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur nec ex se aliud creabit, si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest nec mori vel concidat omne caelum omnisque natura consistat necesse est nec vim ullam nanciscatur, qua a primo impulsa moveatur.

XXVI. [IX.] 28. Quum pateat igitur aeternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo, quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo: nam haec est propria natura animi atque vis. Quae si est una ex omnibus quae sese moveat, neque nata est certe et aeterna est. **29.** Hanc tu exerce optimis in rebus! sunt autem optimae curae de salute patriae, quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit. Idque ociosus faciet, si iam tum, quum erit inclusus in corpore, eminebit foras et ea, quae extra erunt, contemplans quam maxime se a corpore abstractet. Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt earumque se quasi ministros praebuerunt impulsuque libidinum voluptatibus oboedientium deorum

et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam voluntur, nec in hunc locum nisi multis exagitati saeculis revertuntur. Ille discessit: ego somno solitus sum.

LIBRORUM DE RE PUBLICA INCERTORUM FRAGMENTA.

1. Vicem lugeo. [Arusianus Messius p. 222. Lindem.]
2. Idque ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret. [Nonius p. 321.]
3. Nitito. [Diomedes lib. I. p. 330.]
4. Excellunt. [Idem ibid. p. 371.]
5. *In libris de re publica a Cicerone illa virtus dicitur quae prudentia.* [Victorinus prooem. ad I. Rhet. Cic. p. 102. ed. Capperonn.]
6. Et quamquam optatissimum est perpetuo fortunam quam florentissimam permanere, illa tamen aequabilitas vitae non tantum habet sensum, quantum quum ex saevis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur. [Amimianus Marc. lib. XV. cap. 5.]
7. *Aliud civitas non est quam concors hominum multitudo.* [Augustinus de civ. dei lib. I. cap. 15. Tom. V. p. 59.]
8. *Cicero in dialogis nominavit foedifragos Afros.* [Interpres Cruquianus ad Horatium Od. IV, 8, 17. p. 232. b. Cf. Cic. Off. lib. I. cap. 12.]
9. Fanni, causa difficilis laudare puerum: non enim res laudanda, sed spes est. [Servius ad Virg. Aen. lib. VI. v. 877. e Ciceronis dialogo, p. 447. ed. Paris.]
10. — *quod ait Cicero:* Quoniam sumus ab ipsa calce eius interpellatione revocati — *hanc quam nunc in Circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant.* [Seneca Ep. 108. §. 32. cf. Cic. Cat. cap. 23.]

11. *Deinde Enniānos colligit versus et in primis illos de Africano scriptos:*

cui nemo civis neque hostis

Quivit pro factis reddere oprae precium.

[Idem ibid.]

12. *Est enim apud Ciceronem in his ipsis de re publica hoc epigramma:*

Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est,

Mī solī cæli maxima porta patet.

[Idem ibid. cf. Lactant. inst. div. lib. I. cap. 18.]

13. *Cui vanitati et Cicero adsensit:* Est vero, inquit, Africane. Nam et Herculi eadem ipsa porta patuit: [Lactantius l. c.]

14. *Idem Cicero in dialogis de re publica multa dicit referens Asianos oratores ditrochaeo clausulas terminare.* [Rufinus in Rhet. Lat. ed. Pithoei p. 319. et Gramm. Lat. Putschii p. 2721.]

15. Σωκράτη τε καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτόν τε καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐδόνηστας, ποταμῶν ἐξ ὠκεανοῦ δίκην, θείους κατ' ἀρετὴν καὶ παιδείαν γεγονότας ἄνδρας οὐ τῆς Ἑλλάδος μόνης, ἀλλὰ καὶ ὅλης φωστήρας τῆς οἰκουμένης· ὃν Πλάτων καὶ Σενοφῶν καὶ Αριστοτέλης καὶ ὁ λοιπὸς τῶν φιλοσόφων ὄμιλος· εὐ γὰρ ὄνομάζει Κικέρων Σωκράτη ἀρχηγόν, καὶ ἵνα πλέον δωματίσω καὶ αὐτός, πρίγκιπα τῆς ὅλης καὶ ἀληθοῦς φιλοσοφίας ἐπικαλῶν. [Petrus Magister de politica scientia in A. Maii Coll. Vat. Tom. II. p. 608.]